

dušo, a zakaj ne tudi kruha? Zakaj ste me pahnile v prepad, potegnile me iz njega, pa me sunile zopet vanj? Zakaj? zakaj? zakaj? In kako vam je ime, vam usodnim oblastim? O moj Bog! Te li nisem prosila odpuščanja, nisem li prala svojih pregreh, če sem jih storila s svojo krvjo? Ali Ti nisem prisegla v oni cerkvi pred oltarjem svete Magdalene, da hočem biti Tvoja najhvaležnejša stvar, ako mi odpustiš, pozabiš, kar je bilo? Ali nisem bila pripravljena, žrtvovati Ti oni neizrečeni strah, da pride moja strašna preteklost kdaj na dan? Ali — — —

Dovolj, dovolj! . . . Čemu vpraševati, čemu »zakaj«!

Z Bogom! Z Bogom! . . .

Arena se odpira . . . Ave! ave!«

* * *

In to bitje je moralo torej tja doli . . . Moja duša je trepetala, in v njenih globinah je odmevalo: »Zakaj? zakaj! zakaj!«

Muho sem dobil zopet na naslanjaču, kadečega cigaro. Ravno tako bled . . . in ravno tako miren kakor včeraj . . .

»Prečital?«

»Da! Ah, moj Bog, ta »zakaj«? To mi ne gre iz glave! . . .«



Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

I.

Ruska literatura — ona namreč, ki si je pridobila v par naskokih ves izobraženi svet — ni rezultat stoletnega razvitka, dolgega, neprestanega napredovanja in vzdržnega ustvarjanja. Ta ruska literatura je ena sama evolucija in sicer tako mlada, da njen postanek ne sega za prag devetnajstega stoletja. Iz mogočnih iniciativ je izšla in že pri svojem prvem razcvetu se je odlikovala z dalekosežnim pogledom in globoko izvirnostjo.

Taka literatura je mogla nastati samo v Rusiji. Od tod je mogel priti junak, kjer je imel prostora, da je razvil svoje moči. Tu je bila zavest ogromnosti, večnosti močnejša nego kjé drugje: podlaga ji je bil celoten svet, čisto drugačen, kakor so drugi svetovi, cel svet zase. Ta podlaga so bila tla ruskega naroda, naroda prirode in fan-

tazije. Ta narod vedno išče, vedno vprašuje. A odgovori zanj so samo v obzorju domišljije in vere. Zato pa je njegova vera nekaj organskega, praktičnega, brez umetno vcepljene primesi. Neprenehoma čuti Rus okrog sebe navzočnost višjih sil, neprestano se zaveda večno neumljivega razmerja bornega bitja do večnosti, o kateri ne more vedeti, kdaj je nastala in kdaj se bo nehala. Vse to ga zanima, straši, boli, tolaži, kloni in dviga. To je tiho, vročezaduhlo polje, kjer v negotovosti omahuje človek prirode, kjer se razvneplje in odkriva ter vedno iznova pada v resignacijo, pričakujoč rešitve in razsvetljenja. In tej resignaciji pokazati cilje, to mora biti mogočna zavest za pisatelja ruske zemlje. In le taka mogočna zavest more delovati v takih erupcijah, kakršne nam kaže rusko politično in literarno življenje. Samo taka silna zavest more ustvarjati može, v katerih je razvita svetovna kultura samo kot podlaga za samostojno delo ruskega duha.

*

Tolstoj se mi zdi podoben samotnemu popotniku. Osivel je na potih svojega delovanja ter osamel. Kakor da bi bil zaostal na našem božjem svetu! Nova pisateljska generacija je vzela literaturo v roke, in ona hodi druga pota. Skoro bi bil pozabil svet samotarja iz Jasne Poljane — ako bi bilo šlo namreč po željah skrbnih literarnih zgodovinarjev. Tolstoj spada vendar k slavni plejadi pisateljev petdesetih let. In to plejado je literarna zgodovina natančno registrirala v knjigo literature. In med tem, ko se vedno pripravlja završiti tudi Tolstemu odločeni predel, mu je prisiljena prepuščati vedno nove strani. Tolstoj je obhajal 9. septembra 1898. l. svojo sedemdesetletnico. V taki starosti pisatelji navadno že počivajo na svojih lavorikah. S temi umetniki bi Tolstega seveda ne smeli primerjati, ker nima ž njimi čisto nič skupnega. Kar si je lavorike izbil iz glave, je preteklo že lepo število let, torej nima sedaj počivati na čem. Vrhutega niso svetili na njegovo literarno pot oni žarki umetnosti, ki se dajo sicer metafizično na sto in sto načinov opredeliti (nekoliko ducatov teh opredelb nam je sestavil Tolstoj sam v letu svojega obračuna z umetnostjo (1897) v II. in III. poglavju svoje knjige »Kaj je umetnost«), ki pa ne posijejo v starost več s takim ognjem, da bi mogel ogreti odrevenele prste za pero in ohlajeno srce za novo ustvarjanje. Tolstoj je iskal vsa leta svoje dobe pomen in namen življenja in tega še vedno ni odkril v popolni jasnosti. In zato ne more počivati. A baš sedaj se mu zdi, da se mu svitajo cilji, za katerimi je stremil s poštenim svetim

delom. In on dela vzdržneje, spešneje, kakor bi čutil, da je smrt pred durmi. — Samo tako se more razlagati Tolstega ogromna ustvarjajoča moč, samo s tega stališča se morejo razumeti te-le njegove lastne besede. Pripoveduje jih Sergejenko :¹⁾

»Vračaje se lanjsko leto po noči domov iz Moskve z enim svojih znancev, se je Lev Nikolajevič naenkrat ustavil in željno potegnil vase zrak ter strastno dejal:

— Moj Bog, kako bi rad pisal! V glavi se mi vrti od prizorov.

— Kaj pa vas zadržuje, Lev Nikolajevič? ga je vprašal sopotnik.

— Čas. Dela je za sto let, a življenja mi je še ostalo za bore tri dni.

— Kaj pravite, Lev Nikolajevič?

— Torej še za nekaj mesecev. Na vsak način malo. In te poslednje dni bi rad povedal kaj dobrega. Morebiti da Bog, da ne bom zastonj živel in da bom vsaj pod konec svojih dni storil kaj vrednega . . .

. . . . Neka dama je vprašala:

— Lev Nikolajevič, ali je res, da pišete sedaj povest iz kavaškega življenja, kjer bo igral veliko ulogo eden izmed soborilcev Šamilja?

— Da, da, pišem. Jaz vedno pišem — je rekel hitro in neljubo Lev Nikolajevič. A zatem je pristavil s pojasnjujočim glasom: — Res, res, jaz vedno pišem. Vprašajte, ne pišem li povesti? Pišem. Ne pišem li romana? Pišem tudi roman. Ne mislim li napisati drame? Tudi dramo napišem. — Jaz vedno pišem.«

Pisatelji naše dobe po večini iščejo samo svojo zvezdo, po njej iztezajo roke, na poti do nje pozabljajo vse drugo. Zapirajo se sami v sebe. Subjektivnost je v moderni narasla do viška. Tudi Tolstoj je človek nenavadno razvitega subjektivizma. Subjektivizem je vreteno, na katero se navija večina Tolstega osnutkov. A on je že zdavnaj spoznal, da človeku zmanjka naenkrat tal, ako teži samo za svojim »jaz-«om. Morda je to spoznal takrat, ko je uvidel vso logično neosnovanost egoizma: nihče ne more živeti sam od sebe, človek je človeku neobhodno potreben, zato je egoizem prirodno protislovje. In vprav razmerje človeka do človeka je oni tečaj, ki je Tolstega vedno privlačeval, vedno zanimal. In res se mu je tu odkrila človeška sreča na zemlji.

¹⁾ П. Сергѣенко: Какъ живетъ и работаетъ гр. Л. Н. Толстой. Izdal M. M. Stasjuljevič v Spb. 1899.

Sedanja umetnost gre preko Tolstega dalje in dalje. On pa le hodi neutrudno in samotno ter skrbi za vse, ki nočejo skrbeti zase: apostolska postava v raševnati halji ruskega mušika, prepasanega z jermenom; veličastna siva brada mu pada po prsih, izpod gostih, osivelih obrvi mu gledajo resne, skrbne oči, čez ves obraz — obraz ruskega kmeta — pa mu je razlit mir in vera v svoje delo.

»Jaz sem tako trdno prepričan, da je to, kar je zame resnica, resnica tudi za druge, da me vprašanje, kdaj pride ta ali oni do resnice, več ne zanima.

Ako jaz ne vidim, vidijo drugi, jaz pa vršim svoje delo. Misel, da npravstveni zakon prav tako kakor filozofski zakon »nastaja«, je prekrasna. Pa to je premalo rečeno, da »nastaja« — reči se mora, da je že spoznan.

Ali ni to velika sreča, biti delavec spoznanega božjega dela!«

Vsa leta svoje dobe je Tolstoj čakal resnice. Po katerih potih ni hodil in po katerih ovinkih se ni vračal zopet nazaj! Sto in stokrat je padal in sto in stokrat zopet vstajal za pravico in resnico. Celo življenje je iskal Boga. In na večer se mu je razodel.

Tolstoj je našel mir svoji duši. A ta mir ni trudno počivanje, ampak pomeni zopet novo delo. Sedaj, ko je sebi ustvaril mir, ga je poprijela stara želja, govoriti s svetom zopet v oni obliki, v katero je oblačil nekdanj neumrljiva bitja svojega uma in fantazije. Na koncu svojega življenja se je ozrl nazaj na vse svoje začete, pa ne završene načrte. Takrat jih ni mogel dokončati, ker jih ni znal, zdaj čuti v sebi moč in zmožnost, pripisati k njim poslednjo besedo. In ob motiki na njivi, ob seči na polju, ob črevljarskem orodju v čumnati je sanjal roman svojega življenja, svojih idealov in ciljev, roman svojega dela. In pričel ga je pisati. Junaki njegove mladosti, polni življenja in nadej, so oživelii kakor v pravljici. Zopet jih vidimo hoditi pota, na katerih je solnce. Ruske vasice se nam prikazujejo na novo, zopet vstopamo pod njih pohlevne strehe. Okrog cvete priroda, in z mladino uživamo sladko srečo nedolžne ljubezni. Nato se preselimo v mesto. Ljudje iz vseh krogov so zopet pred nami. Vedno isti lov po sreči, prikrivanje in prilizovanje, zunanja lepota, pobeljeni grobovi. A tega zapeljivega sveta se več ne bojimo. Za kulisami stoji Tolstoj, in o njem smo vedno prepričani, da nam bo povedal vso resnico. Zopet spremljamo Tolstega mladostne junake v življenje, v nevarnosti, med krnice in kleči. Kako se bojimo zanje! Življenje jih vleče s seboj, niže in niže, dokler jih ne objame večno vabljiva »moč teme«. Bledih, upadlih lic se kradejo odtod. Nič se ni

izpremenilo zunaj: svet šumi naprej kakor poprej, a ena duša je zopet prazna na svetu. — Toda Tolstoj čuva nad svojim junakom. Dotod je šel z njim naprej. Sedaj ima moč ga spremljati tudi dalje. Blede misli, suhi teoretični principi zadobe človeške oblike, njegova načela ožive v ljudeh, pravih ljudeh iz mesa in krvi. Svoje misli pre-stvarja Tolstoj v ljudi: mišljeno — ustvarjeno, in precej zaveje v nas krepka, sveža in polna narava. A to niso več prejšnji ljudje: iz trpljenja, skozi katero smo jih spremljali, so izšli in zmožni so največjih del.

V ozadju pozorišča se nam odpre pogled na neizmerno stepo. Dolga vrsta obsojencev giblje v daljavi. Stepa, mamica-stepa, tako še nismo hodili po tvojih tleh! Uboge žrtve spremljamo na potu izgnanja od domačega ognjišča. Trudna in naporna je pot, a vendar veliko slajša nego ničevo životarjenje v mestu in večno opivanje ob zmoti in laži. Solnce sije gorko in tiho, kakor da bi mislilo. In ravno to nebeško solnce nam je priča, da hodimo prav, in da ni daleč več naše — vstajenje.

*

Tolstoj ne spada samo po svoji vzgoji na zapadni breg, ampak tudi po svoji naravi. V njegovih krvi živi nekaj strastnega, vročega in konvulzivnega. To sta dva silna nasprotnika njegove velike ruske duše — duše, ki išče Boga in samo v njem nahaja svoje zadoščenje. Mogočen je bil vpliv vzgoje in sreče na Tolstega — to nam kaže njegovo življenje, še mogočnejše je bilo delo njegove duše, izviti se izpod gnile, pobeljene skorje življenja, ki je ležala na njej, izviti se izpod nje in se vzdigniti do večnih idealov — to nam kažejo Tolstega spisi. Dramatični in pretresljivi so boji, v katerih sta trčila drug ob drugega Tolstoj — mlad, življenja željen aristokrat, prepojen z lahkotnim, tujim življenjem, in Tolstoj — kakršen bi moral biti po zahtevah svoje lastne duše. Dušno skitalstvo je doseglo v Tolstem vrhunec. Med tujo kulturo in preprostim stanjem ruskega kmeta je prešel Tolstoj vse stopinje. Izprva čisto vdan tujemu življenju, je občutil polagoma svojo zvezo s preprostim narodom. Nezadovoljnost in dušni nemir sta ga gnala v narod. Skepticizem hiperkulture je bil to, ki se še ni hotel odreči nobeni svoji predpravic. Oni prosvetljeni um, ki je v njegovem prejšnjem življenju omahoval med stoicizmom in epikureizmom, je tukaj med prostim narodom hkrati pozabil, da ni še našel miru za svojega gospodarja. Spoznal je, da stoji visoko nad pregrešnim ljudstvom, in začutil je potrebo in poklic, postati učitelj tega naroda, v katerem je prvotno iskala duša miru, onega notranjega miru, katerega razum ni našel z vsemi sredstvi kulture.

Celo življenje Tolstega napolnjujejo taki boji, taka primerjanja in združevanja tuje kulture z rusko dušo. In »velikega pisatelja ruske zemlje« je moralo stati veliko bojev in spoznanj, spoznanj tako globokih in pomenljivih, kakor je življenje globoko in pomenljiv njega namen, predno je zavrgel kulturo, predno se je odrekel slavi pisatelja »Vojne in mira«, »Ane Karenine« i. t. d. ter se za vselej spustil v naročje prirode. Ne, to ne more biti samo hrepenenje po prirodi à la Rousseau, to mora biti instinktivno spoznanje, da leži na dnu preproste ruske duše zaklad individualne kulture, ki samo čaka poklicanega človeka, da ga izgrebe. A predno je prišel Tolstoj do tega spoznanja, se je moral v njem razdor do tragičnosti završiti. »In der grossen Persönlichkeit Leo Tolstoj's, des Grafen im Arbeiterkittel, kommt eine solche tragische Zuspitzung gewissermassen zum persönlichen Ausbruch: er hat das Schicksal, diesen ganzen typischen Zwiespalt in sich zu verkörpern, und was ihn gross, was ihn einzig macht, ist die Gewalt, mit der sein Genie denselben zu lösen unternimmt — ein Schauspiel, als würden Welten gesprengt und Welten geboren, auf dass ein Mensch den Frieden finde für seine Seele«, pravi Lou Andreas-Salomé.¹⁾

Dostojevski je rekel o Puškinu, da je bil vedno celoten organizem. Tolstoj se je navidezno v petdesetih letih svojega delovanja neprestano izpreminjal, toda samo navidezno. Ako si natančneje ogledamo njegov razvoj, vidimo, da prihajajo evolucije njegovega življenja vedno iz istega vira in teže vedno v isto smer. Tolstoj je celokupen organizem, noseč že v mladosti v sebi vse pogoje poznejših del; včasih se jih niti ne zaveda, da, pogosto jih celo taji. »Nikoli nisem pričakoval, da me moje misli privedejo do tega, do česar so me privedle. Jaz sem se strašil svojih zaključkov, sem se branil, verovati vanje, pa se ni dalo«, pravi pozneje v epilogu h »Kreutzerjevi sonati«. ²⁾ Gladina njegove duše je kot gladina gorskega jezera, v kateri se celi dan zrcalijo isti predmeti, a od ure do ure v drugi luči. Ruše, skale, sipine, drevje, grmovje in neizmerno nebo z malimi

¹⁾ Neue deutsche Rundschau 1898. IV. — Pri tem si ne morem kaj, da bi ne priporočil te razprave duhovite nemške pisateljice. Naj se primerja, kako sodi znamenita nemška pisateljica o svetem delu velikega Tolstega in kako slovenska, ki je, pišoč o ruskih pisateljih v feljtonu »Slov. Lista« 1898., s par stavki prešla Tolstega, češ, da o Tolstem ne velja resno razpravljati, ker je — umobolen. Pod to sodbo je bila podpisana neka naša čislana novelistka s polnim imenom.

²⁾ Citati iz Tolstega so iz moskovske izdaje njegovih »zbranih spisov«, ki so izšli pod redakcijo njegove žene Sofije Andrejevne v tiskarni I. N. Kušnreva.

prozračnimi oblaki — vse se ogleduje v gladini gorskega jezera. Solnce vzhaja, gre k poldnevu in večeru — njegovi žarki se upirajo v vodo, prodirajoč v globino niže in niže in osvetljujejo slike v vodni gladini. Blede, nedoločne konture jutrnjih slik se čistijo v svežem dopoldanskem solncu — krepke in določne črte vstajajo iz vode, polne plastike in življenja. V popoldanskem solncu postajajo mehkejše in milejše. Pod večer jih obliva glorijska miru in pokoja.

Tolstega duša je globoko jezero. In to jezero krije vedno ista obsežna gladina. Vse je živelo pod to gladino zdavnaj svoje posebno življenje, kar je pozneje zasijalo v solncu razuma pisateljevega in dehnilo v slike jezerske gladine — v povesti Tolstega duše. Da, Tolstemu je bila knjiga sveta. Zato pa je prihajal v to svetišče samo takrat, kadar ga je vlekla duša tja. In na oltar tega svetišča je polagal vse upe in obupe, nadeje, želje, žalost in veselje. Tako so Tolstega povesti zgodovina njegove duše.

Povesti Tolstega in vse njegovo delovanje je čiščenje pojmov, odstranjevanje žlindre, ki jo je navlekla za seboj v življenje hiperkultura, osvobojevanje individua od zmot družbe, iskanje novih vidikov in svitanje nove kulture. — A tega dela Tolstoj ne vrši šele nekaj let, ampak vse njegovo delovanje se giblje v tej smeri. Odkar se je zavedel, da človeška družba z njim vred ne živi pravega življenja, postal je iskalec in poboljševalec.

In to je bilo že vrlo rano. Samo v najzgodnejši mladosti je brez ugovora sprejemal vase nauke svojih učiteljev: tet in različnih francoskih in nemških domačih vzgojiteljev. Seveda so bili ti nauki taki, da so morali vsak hip vzbuditi v mladeniču silen odpor. To se je tudi zgodilo.

Izgubivši v zgodnji mladosti starše, je užival Lev Nikolajevič vzgojo tet, najprej Jorgolske, potem Juškove. Sledovi te tetinske vzgoje se zrcalijo iz mnogih proizvodov Tolstega, zadnji čas tudi iz »Vstajenja«. To je bila vseskozi formalna vzgoja. Merilo vsega je bilo vprašanje, kaj se spodobi v salonu in kaj ne. In takrat se je spodobilo, da je bil vsak mladenič veren, da se je potegoval za visoka mesta in imel znanje s kako omoženo žensko. To so bili ljudje »comme il faut«. Ta nezmisljena formalnost je sama izzivala mladega Rusa, da se prejkoprej postavi po robu plitvosti tuje vzgoje.

Ali tako ga je vzgojevala njegova tetka, dobrodušna gizdava ženica, ki ga je ljubila nad vse. Mladi Lev Nikolajevič torej ni mogel priti do dvomov glede pravilnosti naukov, ob katerih se je opijal.

Zato pa so vseučiliške študije vzbudile toliko večji protest v njegovi duši. Kot petnajstleten mladenič je prišel na vseučilišče, pa je že videl vse napake svojih vzgojiteljev. Spoznal je podkupljivost in malomarnost profesorjev, katerim je bila znanost samo molzna krava. In ponosni mladenič je obrnil takoj, ko je uvidel, kako nizko stoje vseučiliške študije, vseučilišču hrbet in se preselil v svoj rojstni kraj, Jasno Poljano.

To je prvi protest Tolstega proti sponam, ki so oklepale takratno družbo. Za prvim so sledili skoro drugi.

Kakor sem že omenil, je Tolstoj zdrava, strastna, življenja željna narava! V tem leži tudi vzrok, da se ni prej otresel moralnih predsodkov svoje vzgoje, in obenem razlaga, zakaj je pozneje, ko je že stremil proti npravstvenemu zakonu, padal vedno iznova nazaj v prejšnje stanje. Tolstoj je zgodaj čutil v dnu svoje ruske duše, da je vsa ta formalistična navlaka, s katero so bili napolnili njegov um, slepilo in nezmisel. A to so bili samo hipi duše, trenotki dušnih občutij. Njegov krepki um ni mogel priti tem občutjem in sam sebi na pomoč, ker je tlačanal v okovih tuje vzgoje, ker je bil neizvežban in okoren, ker je v plitvih šegah in navadah, za kar se je edino uporabljal, bolj in bolj ugasoval.

A Tolstega um ni ugasnil, ampak vzpel se je na samostojen polet, na pota, na katera bi ga ne bili znali spremljati njegovi učitelji, ker niso vedeli zanje. Da se je Tolstoj vzdignil iz životarjenja v življenje, da se je sam pričel izpopolnjevati v kljub vsem oviram in težavam, ki mu jih je stavila družba — o tem obstoji vsa ogromna moralna velikost Tolstega, kakor je vse njegovo padanje in vstajanje, vsa njegova razdvojenost med zahtevami duše in narave — največja dramatika življenja.

Najprej je občutil Tolstoj nezmisel in nedostatke svoje vzgoje v dnu duše tam, kjer ima človeška duša prvo besedo — v veri. V svoji »Izpovedi« pravi, da je vero izgubil že z osemnajstimi leti. Vzroka išče v formalnem značaju, ki ga je imela vera v domači hiši. »Vsi smo menili«, pravi Tolstoj, »da verujemo, v resnici smo pa opravljali samo religiozne obrede; žive, prave vere nismo imeli.«

(Dalje prih.)



Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

(Dalje.)



Lzgubo vere je mladi Tolstoj bridko občutil. Njegova duša se je vzbujala vedno bolj in zahtevala svojih pravic, odgovorov na vprašanja življenja in nado-meščenja za podrti formalno versko zgradbo. In petnajstletni deček se je pričel pečati s filozofijo in »odkrivanjem novih misli.« O tem svojem poltročjem delu nam pripoveduje v svojem avtobiografskem romanu iz leta 1852. tako-le: »Premišljeval nisem že več o vprašanju, s katerim sem se pečal, premišljeval sem o tem, o čemer sem premišljeval. Če sem se vprašal, o čem premišljuje, sem si odgovoril: premišljuje, o čem premišljuje. In o čem vendar premišljuje? Premišljuje, da pre-mišljuje, o čem premišljuje in tako dalje. Ničesar nisem mogel spraviti iz svojega razuma.«

Svoj razum je vežbal s tem, da je med počitnicami študiral na deželi (v Jasni Poljani) pri teti Jorgolski različne stare in nove filozofe. Pozneje, ko je ostavil vseučilišče in ostal do 1847. leta v Jasni Poljani, se je pečal samo s filozofsko in socialno literaturo. Tako je sam izkušal izpopolniti vrzeli svoje vzgoje, ki jih ni mogla zagraditi univerza v Kazanu. To dobo opisuje Tolstoj sedaj v prvih poglavjih »Vstajenja«, v posameznih epizodah je porabil to vsebino tudi v prvih svojih spisih, ki bi se v tem oziru mogli imenovati študije, skice vseh njegovih poznejših del. Najpopolnejši avtobiografski roman te dobe je trilogija: »Detinstvo«, »Deška doba« in »Mladost«.

Nikolaj Irtenjev opisuje celo svoje življenje verno, slikovito in pristrčno. Irtenjev je z malimi izpremembami Tolstoj sam. A ne samo Irtenjev. Triindvajsetletni pisatelj Tolstoj je naslikal dva nositelja svojega življenja in svojih teženj v tej trilogiji. In tako tudi umem jaz Irtenjeva in Nehljudova: — Nehljudov se pojavi šele v XXV. poglavju »Deške dobe« kot dijak moskovske univerze in prijatelj brata Nikolajevega. — Nikolaj Irtenjev je mladi deček Tolstoj; Tolstoj upodablja v njem v glavnih potezah življenje svoje deške dobe. A pisatelj tudi v večini svojih spisov razodeva v vsaj eni osebi svoje nazore, svoje težnje in odkrite nove vidike. In za tako svojo iz-poved je porabil tu Nehljudova. Nehljudov je torej triindvajset-

etni pisatelj sam, ki je v tesnem prijateljstvu zvezan s svojim drugim »jaz«om, Nikolajem Irtenjevim. Zato nam pojasnjuje Irtenjev življenje Tolstega v deških letih, Nehljudov pa je verna slika triindvajsetletnega pisatelja.

Zastopnika družbe, v kateri je zrastel, je Tolstoj dobro očrtal v očetu Irtenjeva: »Oče je ljubil karte in ženske: zaigral je bil milijone in imel zveze z ženskami vseh stanov . . . Njegova narava je bila ena izmed onih, ki potrebujejo za vsako dobro delo občinstva. In samo to je imel za dobro, kar je imenovalo občinstvo dobro. Bog ve, ali je imel kake npravstvene principe ali ne? Njegovo življenje je bilo tako polno vsakovrstnih zabav, da jih ni utegnil niti sestavljati. Saj je bil itak srečen v življenju, ker ni čutil v tem oziru nobene potrebe.«

Ta milieu se je globoko zaoral v mladega Tolstega. Ne samo strast za karte in ženske, ampak tudi skrajni egoizem, sebičnost celo v dobrotljivosti in navidezno čisto pristnih čustvih. Junaku trilogije Irtenjevu je umrla na deželi mati. Pripeljejo ga iz Moskve, da bi se poslovil od umirajoče matere. Pri opisovanju smrti se pripovednik spominja svojih čustev in vtiskov ter pravi: »Sramujem se, kadar se spomnim svoje žalosti, zato ker se je vedno mešalo vanjo neko samoljubno čustvo: sedaj želja, kazati se najbolj žalostnega, bolj kakor vsi, sedaj neka skrbna radovednost, kakšen vtisk napravljam na druge... Čutil sem nekako naslado v tem, da sem nesrečen in se izkušam zavedati te nesreče, in to egoistično čustvo je v meni najbolj glušilo resnično žalost.«

Oče je potreboval občinstva za vsako svoje dobro delo, sin se je celo ob mrtvi materi izpraševal, kako bodo sodili ljudje o njegovi zunanji žalosti. Ta egoizem je rasel vedno bolj. Postal je iniciativa in namen vsakega dobrega dela, otroval in vodil je vse ravnanje dečkovo. V začetku »Mladosti« pripoveduje, kako je pozabil pri izpovedi izpovedati se enega greha. Celo noč se je vznemirjal. In ko se je razvidelo, se je tiho odpeljal z domačim kočijažem v oddaljeni moskovski samostan, izpovedovat se svojega greha. Tudi v tem, navidezno jako lepem ravnanju je vodila dečka najbolj samoljubnost. Mislil je, kakšen vtisk bo napravil na duhovnika, ki najbrž še ni imel prilike videti dečka s tako prekrasno dušo. In domov grede si ne more kaj, da bi ne povedal kočijažu, zakaj ga je peljal na vse zgodaj v samostan, pričakujoč tudi od kočijaža občudovanja. Kočijaž pa je po svoje razumel dečkovo povest in dejal: »Vi delate po gosposko.«

V tem kratkem stavku leži vsa razlika med takratno visoko družbo in preprostim ruskim narodom. Vi delate po gosposko: vi utegnete nositi k duhovniku grehe, dokler so še majhni, da se morete potem hvaliti; od nas tega Bog ne zahteva, ker ne utegnemo.

V življenju in delovanju preprostega naroda je videl deček vse lepe vzglede, ki so ga genili v mladosti. V ravnanju izobražencev ni bilo nikoli one preprostosti in odkritosti, ki na otroka deluje s tako silo. Bilo pa ni preprostosti in odkritosti zavoljo tega, ker nista spadali pod izraz »comme il faut«.

Največji vpliv je imela na otroka njegova »njanja« — varovalka Natalija Savišna. Kot mala deklica je prišla Natalija s kmetov na dvor še za časa babice našega dečka. Bila je varovalka njegove matere. Zvesto in veselo je služila svoji gospodi. Kar se je dogodilo nekaj, kar jo je pahnilo v globoko nesrečo. Zaljubila se je v enega izmed hlapcev, s katerim je skupaj služila. Poprosila je pri gospodu dovoljenja, da bi se smela vzeti z izvoljencem srca. A gospod je smatral to za grdo nehvaležnost do sebe. V znak svoje nevolje jo je poslal na neko oddaljeno stepno posestvo za kravjo deklo. Ker pa se je kmalu izkazalo, da v dvoru brez nje ni moči izhajati, poklical jo je zopet nazaj. In Natalija je prišla in padla pred gospoda na kolena, češ, da naj ji za enkrat odpusti to neumnost; v drugo se kaj takega ne bo več zgodilo. Od tega dne je bila Natalija zopet ljuba »njanja«. Ko se je možila njena mlada gospodična, želela je svojo zvesto »njanjo« obdarovati za dvajsetletno požrtvovalnost: izposlovala ji je svobodno pismo (Natalija je bila prej last gospodarjeva) in ji obljubila letno pokojnino. Natalija je poslušala gospodično molče, potem pa je stekla z dokumentom v roki v svojo sobico, temna in užaljena. Gospodično je to ravnanje presenetilo; zato je stopila zanj. Našla jo je sedečo na skrinji, vso objokano. Pred njo so ležali po tleh koščki raztrganega svobodnega pisma. Mladenka se je zavzela nad njenim ravnanjem in jo vprašala, kaj vendar počenja.

»Nič, moja mila! Morala sem se vam strašno zameriti, da me od hiše gonite . . .«

Seveda je ostala Natalija poslej še dalje služabnica svoje ljubljene gospodične. — Samo ta preprosta ženica je bila otroku vzgled ljubezni in nesebičnosti. »Ona ni nikoli govorila in menda tudi mislila o sebi: vse njeno življenje je bilo ljubezen in požrtvovalnost.« Pri smrti matere so prihajale tolpe znancev in sorodnikov. A mladeniču je bila zoprna njih prisiljenost in umetna žalost, njih fraze

sočutja so ga dražile. Samo besede Natalije Savišne so dihale ljubezen in odkritosrčnost. Ona ni govorila kakor drugi, da »je tam boljše zanjo, ker ni bila ustvarjena za svet.«

»Njegova sveta volja!« je rekla starka. »On jo je vzel, ker je bila vredna, saj je Njemu dobrih tudi tam treba«. — »Ta prosta misel me je s tolažbo presenetila,« pravi pripovednik, »in bliže sem se primaknil k Nataliji Savišni.«

Kakor je živela, tako je tudi umrla. In zanimivo je, da Tolstoj še sedaj skoro prav tako misli o smrti, kakor je mislila Natalija. Pozneje se je Tolstoj vedno iznova vračal k problemu smrti. Toda vtisk smrti stare njanje je svež in vedno nov v vseh njegovih poznejših spisih.

»Ostaviti življenje, ji ni bilo hudo; smrti se ni bala, ampak jo je sprejemala kot dobroto. Pogosto se tako govori, v resnici pa se dogaja redko. Natalija Savišna se ni mogla bati smrti, ker je umirala s trdno vero in s prepričanjem, da je živela po evangeliju. Vse njeno življenje je bila čista, nesebična ljubezen in požrtvovalnost. In izvršila je tudi najboljše in največje delo v svojem življenju — umrla je brez strahu in pomilovanja samega sebe«

To je bila preprosta ruska duša, ki je silneje delovala na mladeniča nego vsa tuja vzgoja, v kateri je bila le forma in nič srca. In najprimitivnejši ljudje so bili vedno, ki so v mladeniču vzbujali najglobokejša čuvstva. Tak je bil bebec Griša, spokornik z verigami na životu. Mati je ljubila tega berača kakor Marija Bolkonska svoje »božje ljudi« v »Vojni in miru«, in na njeno prošnjo je dobil Griša pod streho malo sobico, kamor je hodil spat. Radovednost malega Irtenjeva in drugih otrok po skrivnostnem stanovanju čudaškega Griše je bila velika. Kakor so izteknili vse, priplazili so se tudi h Griši, ko se je baš spravljal k počitku. Njegove verige bi bili radi videli, a ni se jim posrečilo; pač pa so bili priča prizora, ki je zapustil v pripovedniku globoko ginjenje in gorko čuvstvo. Skriti v kotičku, so bili priča Grišine molitve. Popisovanje te molitve je nekaj najlepšega v celi trilogiji. Besede molitve same niso tako genile dečka kot »iskreno, globoko religiozno oduševljenje, ki se je izražalo v njegovem licu, osvetljenem od lune, in v vsem bitju. Usmili se me, o Gospod, uči me, kaj naj delam . . . nauči me, kaj naj delam, Gospod!«, in kakor bi pričakoval takoj odgovora na svojo prošnjo, je obmolknil. Slišalo se je samo ihtenje . . . vzdignil se je na kolena, sklenil roke na prsih in utihnil.

»Zgodi se tvoja volja!« neposnemljiv krik se mu je izvil iz prsi. Z neizrazljivim izrazom na obrazu je padel s čelom na tla in zaplakal kot majhno dete.

Mladi Tolstoj je pristavil opisu tega prizora te-le pomenljive besede:

Mnogo vode je preteklo od tačas, mnogi spomini so izgubili zame svoj pomen in postali nejasne sanje, tudi spokornik Griša je že zdavnaj končal svojo poslednjo pokoro; a vtisk, ki ga je napravil name, in čuvstvo, ki ga je vzbudil, nikdar ne umrje v mojem spominu.«

In res ni umrlo v Tolstem to čuvstvo globoke ruske duše. Prazno življenje mladosti je vlekle v uživanju in površnosti črez to čuvstvo, a ono ni umrlo. Ono je gnalo Tolstega z vedno močnejšo silo v narod. Skoro je samo še v narodu čutil življenje. In od tedaj se je vedno bolj približeval narodu. Tolstoj sam je prišel v oduševljenje pri tem spisu:

»O, veliki kristjan, Griša! Tvoja vera je bila tako močna, da si čutil bližino Boga; tvoja ljubezen tako velika, da so ti besede same od sebe lile iz ust, ti jih nisi preudarjal . . . In kako visoko hvalo si prinesel veličastvu Najvišjega, ko si brez besed v solzah padel na zemljo! . . .«

Ali takih vzgledov je videl mladi Tolstoj bore malo.

Tolstoj je bil »barin«, vse, kar je slišal, videl in občutil, je bilo barsko; barska je bila njegova vzgoja, barska do vsake najmanjše besedice, do vsakega gibljaja z roko ali ного. V višje vrste barstva pa je zaplaval Tolstoj v svojih akademiških letih. Prepustil se je z vso strastjo svoje ognjene narave pustolovskemu, brezglavemu in potratnemu življenju, ki je spadalo takrat k barstvu ali k tabulaturi barstva, h — »comme il faut.«

Komilfotnost — to je ona temna osnova v vseh ljudeh Tolstega in v njem samem, senčnata osnova vseh njegovih romanov in spisov. Ta komilfotnost se je tako zajedla v mladega Tolstega, da je postala termometer njegovega razvitka, nazadovanja in napredovanja. Komilfotniki nastopajo v njegovem prvem in zadnjem romanu. Že v svoji trilogiji pravi Tolstoj, da je bil pojem »comme il faut« za Irtenjeva izmed najpogubnejših in najlažnivejših pojmov, ki mu jih je dala vzgoja in družba.« To je bila ona železna srajca, katere se ni dalo sleči, ako se ni hotelo potrgati vseh vezi s človeško družbo, ki je vsa prisegala na svojega tirana »comme il faut«. Ob času Tolstega mladosti je bil pritisk občnega mnenja prikipel do vrhunca, in člo-

veška individualnost je ležala najnižje pokopana pod šegami in nošami. Formalnost do skrajnosti! Najpovršnejša pravila komilfotnosti so gospodarila z najglobočjimi čustvi srca, vse dobre lastnosti so se morale oblačiti v napudrano vlasuljo komilfotnosti. To je bila filozofija forme, v kateri je toliko bolj izginjal vsak subjektivizem, kolikor bolj je postajala filozofija mase, kolikor bolj so se odvajali ljudje misliti, sami sebi narekovati svoje postopke. Pojem »comme il faut« je dobival od dne do dne bolj občen in sugestiven vpliv.

In kaj je bilo bistvo pojma »comme il faut«? Irtenjev pravi v »Mladosti«: »Moja komilfotnost je obstajala prvič v izvrstnem znanju francoskega jezika, zlasti izgovarjave. Človek, ki je slabo govoril francosko, je takoj vzbujal v meni sovraštvo. »Zakaj neki hočeš govoriti kakor mi, ko ne znaš?« sem ga z jeznim nasmehom vpraševal sam pri sebi. Drugi pogoj komilfotnosti so bili dolgi nohtje, zlikani in čisti, tretje je bilo znanje, klanjati se, plesati in razgovarjati se; četrto in zelo važno je bilo ravnodušje do vsega in neprestano izražanje nekake fine, prezirljive dolgočasnosti.« — In potem pridejo še noge, črevlji z okroglim noskom, spodnji del hlač in še veliko reči je treba, da človek ni »mauvais genre«.

»Spoštoval nisem,« pravi dalje, »niti znamenitega igralca, niti učenjaka, niti dobrotnika človeškega rodu, ako ni bil »comme il faut«. Človek »comme il faut« je stal više in onkraj vsakega primerjanja z njimi. On jim je ukazoval izdelovati slike, pisati note in knjige, delati dobro — on jih je tudi hvalil za to, zakaj bi neki ne hvalil dobrega, naj bo že čigavršnokoli — ali na eno stališče se ni mogel staviti z njimi, on je bil »comme il faut«, a oni ne — in dovolj.«

Seveda, slikati, pisati, delati dobro pomeni — delati, truditi se, kar pa komilfotnost nima v svojih pravilih. Naslajati se ob delu drugih, zaukazovati, biti tudi mecen, a si nikoli omadeževati rok z delom — to je bila komilfotnost barstva.¹⁾

Najplitvejšim pravilom komilfotnosti se je ustavil Tolstoj že v svojih dvajsetih letih. V svoji trilogiji govori že z ostrimi, zaničljivimi besedami o pojmu »comme il faut«. A popolnoma se ga ni mogel otresti do poslednjih časov. Ni dolgo tega, kar je pisal o njem Bers,

¹⁾ Tako je tudi mnenje mužika o barstvu. Za dokaz naj služi odgovor kmetiškega dečka v šoli Jasnopoljanski. Na vprašanje grofa: »Kaj delajo ljudje različnih stanov?« je deček naštel opravke nekaterih stanov. Vpraša n pa, kaj delajo »dvorjani«, je odgovoril: »nič ne delajo.« (Citat pri Orestu Millerju: *Русские иудеем и оцарь Города, Сиб. 1896, II, 276*).

ki ga pozna iz občevanja, da je »popoln aristokrat, in če ljubi nižje ljudstvo, ljubi vendar aristokracijo še bolj.« Tega seveda ni moči sklepati iz njegovih del. Mogoče se zato ne čuti toliko ta njegova lastnost iz njegovih spisov, ker stremi v njih vedno za svojimi boljšimi čuvstvi in izkuša s pisano željo svojo, z dovršenim delom sam sebe navdušiti za nadaljno iskanje in dvigniti iz stanja, ki ne odgovarja njegovi duši.

Da se je Tolstoj že jako rano pričel otresati komilfortnosti, je gotovo. Od svojega 23. do 29. leta, ko je pisal svojo trilogijo, je vedno čutil vklenjenost svojo v forme ničnega, pustega življenja in se od časa do časa tudi izkušal postaviti na svoje noge. Najvernejša slika teh vzorov in bojov Tolstega je *Nehljudov* — junak večjih njegovih slik, novelic in naposled zopet njegovega velikega romana »Vstajenje«.

Nehljudov se pojavi prvič v »Deških letih« in je skozi vse življenje Tolstega v njegovih spisih reprezentant pisatelja, kakršen bi bil on rad, deloma tudi, kakršen je. — *Nehljudov* je v »Deških letih« in v »Mladosti« prijatelj mladega Irtenjeva — slike dečka Tolstega. Pisatelj pravi o njem: »On je bil vidno zelo sramežljiv, ker ga je vsaka malenkost delala do ušes rdečega; a čim bolj je zardeval, tem več odločnosti je dobivalo njegovo lice. Kakor da bi se bil jezil sam nase, za svojo slabost. Njegova tovariša (volodja Irtenjev in častnik Dubkov) sta se bala resnih pogovorov. *Nehljudov* pa je bil entuziast višje vrste in večkrat se je spuščal ne glede na nasmeške v razpravljanje filozofskih vprašanj in čuvstev.« O ljubezni ni maral slišati. Teto je oboževal. Tak je bil kakor otrok. Neprijetno mu je bilo v družbi in dolgočasno. Ker se ni maral nihče z njim pogovarjati o resnih stvareh, je pričel filozofirati z napol otrokom *Nikolenko Irtenjevim*; in govorila sta o samoljubju, o bodočem življenju, o umetnosti, o službi, o ženitbi in vzgoji otrok, in nikdar jima ni prišlo v glavo, da je to, kar govorita, strašna neumnost.« Nato skleneta z malim gimnazijcem prijateljstvo.

Odslej štiriindvajsetletni *Nehljudov* vodi svojega mladega prijatelja Irtenjeva. Vse to nadzorstvo *Nehljudova*-akademika se zdi človeku tako, kakor da bi Tolstoj — ki je bil tudi akademik, ko je to pisal — gledal v svojo preteklost in vzgajal samega sebe v osebi Irtenjeva in se vodil samega sebe po drugih načelih, nego so njega vodili in do drugačnih ciljev. To moje mnenje o Irtenjevu in *Nehljudovu* podpira tudi ta okolščina, da Tolstoj ni spisal »Mladosti« do konca in niti pričel »Moške dobe«, kar je prvotno namerjaval.¹⁾

¹⁾ Kakor pripoveduje R. Löwenfeld: *Leo Tolstoj*, I, 31.

Varovanec Irtenjev je malone po letih došel svojega varuha Nehljudova in svojega pisatelja Tolstega. Tolstoj ni dovršil »Mladosti«, ker je še ni bil doživel do konca; iz istega vzroka se tudi ni lotil »Moške dobe«. Pozneje pa so ga zadržavali često novi pogoji življenja. Šele v najnovejšem času se je usedel in opisal dobo svojih ciljev, stremljenj in — odlomkov v svojem »Vstajenju«.

(Dalje prihodnjič.)



Po zmagi.

»Slava tebi, kralj naš Boris,
živi nam še dolgo srečno,
da premagaš vse sovrage,
izvojuješ nove zmage
tako slavne in velike,
kakor ta je, hrabri kralj!«

To je radost in veselje
dnes v kraljevem, stolnem mestu!

Na prestolu dragocenem
in obdan od svetovalcev,
starejšin in poglavarjev,
tam stoluje Boris kralj.
Bliska v roki se mu žezlo,
bliska krona se na glavi.
In z besedo ognjevito
zbranim to-le govori:

»Ker smo slavno boj končali,
vabim v goste vse vas danes.
Po zaslugi vas obdarim
in nagradim vaš kraljevo!«

*

Noč objema trudno zemljo.
Tam v kraljevi so palači
vsa že okna razsvetljena,
in v dvorani presijajni

zbrani gostje so visoki.
Vsi v baržunu, mehki svili
okrog polnih miz sedijo,
in med njimi sam kralj Boris.
Kaj zlata je na opravah,
dragotin in lepotičja!
In darove kralj poklanja
gostom z roko radodarno,
a v zabavo pevci zbrani
brenkajo na harfe zvonke;
vstajajo iz strun glasovi,
zlivajo se v melodije,
burne, šumne, radostne.
Kar zakliče kralj začuden:
»In moj prvi svetovalec
pa ni došel na zabavo?
Ves večer ga pazno iščem,
a zasledil nisem ga.«

Stopi h kralju — kdo pač to je
mož v obleki slabi, stari.
Plašč zakrpan krije ledja,
pada v cunjah mu raz rame,
samosvestno se postavi:
»Nisem zabil priti v goste.
Čudiš, se, da sem v palačo
prišel takšen — ves razcapan?
Čuj me, kralj, a potlej sodi!

Rubek: Sovraštvo? Napram meni?

Irena (zopet razburjena): Da, napram tebi — napram umetniku, ki je tako brezbrizno in brezskrbno vzel vročekrvno telo, mlado človeško življenje, ukradel mu dušo — ker je hotel ustvariti umetnino iz nje . . .

Psihologično je popolnoma umevno, da tako sovraštvo lahko človeku pamet zmeša. In Irena je blazna od tistega časa. Jasno ji je ostalo samo spominjanje na izgubljeno življenje, vse drugo se ji meša nekako aforistično po glavi. In ko se zopet snide z Rubekom, mu ne more več prinesiti tiste sreče, ki jo je on pričakoval. Takrat je on ubil življenje v njej, in sedaj pogubi ona sebe z njim.

Težko je poročati o Ibsenovih dramah sploh, »Če se mrtvi prebudimo« pa zadaje zlasti velike težave, ker je vsak prizor, vsaka beseda važna. Celu kdor čita drame, bo težko dobil popoln vtis, ki je mogoč samo na odru. Seveda je tudi treba, da pridejo uloge v prave roke, in tudi dobri umetniki potrebujejo dosti pridnega dela in temeljite študije, da ustvarijo prave tipe. Menda se zgodi, da vidimo to zanimivo delo tudi še na našem odru.



Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

(Dalje.)



očiščevanjem od družabnih predsodkov komilfortnosti pa se pričinja v Tolstem tudi — moralno samoizpopolnjevanje. Mladi Tolstoj je moral globoko občutiti silo moralnega človeka in odtrganost, nemoč npravstvene propalnice, predno je postavil npravnost na najvišji svetlik svojih ciljev. In ravno tu je imel »petit monstre de perfection« — kakor nazivlje mati Nehljudova v »Mladosti« — največje boje s svojo vzgojo, s komilfortnostjo in družbo. Tolstega narava ni zahtevala novega načina življenja, v teh pogojih se je bila razvila in v teh je živela. A vzbujala se je v njem duša, in hudo ji je bilo, ker je videla v njem strašne praznote. Tolstoj je užival in — dvomil. In čim bolj je užival, tem bolj je dvomil. Sredi teh dvomov pa si je sestavljal nov svet; ljudi, vzrasle iz njegovega truda visoko nad neresnico takratnega sveta, ljudi, živeče ono življenje, katero je on samo sanjal z bridko zavestjo in boleznim iztezanjem rok po njega

čistih užitkih. Ali njega ljudje niso samo sintetični proizvodi pisatelja in njegovih platonskih idej. Tolstoj jih preveč ljubi, preveč so njegovi, da bi bili samo poosebljeni, njemu nedosežni vzori. Njegovi junaki sanjajo čisto navadne sanje smrtnikov: otroci po otroško, možje po možko. Irtenjev si sestavlja pravila življenja, ki jih vedno prestopa, prav kakor Tolstoj. Mladič sanjari o svoji bodočnosti, sanja o čisto navadnih stvareh: o telovadbi, kako bo vzdigoval vsak dan več, vsak dan več, naposled kar 4 pude naenkrat, v vsaki roki 4 pude! In močnejši bo nego vsi v hiši. »Potem pa naj se predrzne kdo razžaliti me ali nespoštljivo črhiniti o njej — zgrabim ga tako-le lepo za prsi, ga vzdignem za dva aršina od zemlje z eno samo roko in ga za hip poddržim, da okusi mojo moč, potem pa ga počasi spustim: no pravzaprav to menda ni lepo: — ne, ne, saj mu ne bom delal sile, a dokazal mu pa bom, da jaz . . .«

To so sanje, ki jih sanjajo povsem realni ljudje. Tolstoj pravi v osebi Irtenjeva: »Prepričan sem, da bom starec sedemdesetih let, če mi jih je toliko odmerjenih, prav tako nemogoče in otroško sanjaril kakor takrat. Sanjaril bom o neki prekrasni Mariji, ki se bo zaljubila vame, brezzobega starca, o tem, kako bo moj slaboumni sin hkrati postal minister vsled kateregakoli nenavadnega slučaja, ali o tem, kako bom naenkrat izgubil milijone . . .« Da, to je detinstvo vseh dob našega sveta, tako sanja in se prevarja človeštvo do groba, tako je sanjal tudi Tolstoj dolgo vrsto let. A on z zavestjo in bolestjo v duši, da so to sanje.

Toda ne samo s temi sanjami realnega sveta je polnil Tolstoj glave svojih junakov, on jim je znal praviti tudi pravljice, pravljice — novega življenja, tako težkega kakor kesanje, pa tako lepega kakor lirična pesem. In v resnici se mi zdi lirična pesem, glas po izgubljenem raju ona nenavadna, heroična želja njegovih junakov po izpopolnjevanju in dušni čistosti. Tak junak iz novega sveta Tolstega želja in hrepenenj je Nehljudov, ta »čudoviti Mitja« ali »petit monstre de perfection.« Vanj vliva mladi Tolstoj energijo čistosti, katere nedostatek je on tako grenko pogrešal pri svojih neprestanih dušnih bojih. »Njegov obraz je dobival tako originalen in energičen značaj od ozkih, blestečih oči in sedaj strogega, sedaj otroško-nedoločljivega smeha, da ga ni bilo mogoče prezreti.« Ta »čudoviti Mitja« zastopa prvi klic Tolstega proti poživinjenju človeka. Kdo bi si bil tačas mislil, da bo njegov naslednik Pozdnišev, junak »Kreutzerjeve sonate«? Najbrž sam Tolstoj ne.

Irtenjevi pravi: »Prijateljstvo z Dimitrijem (Nehljudovim) mi je odkrilo nov pogled na življenje, na njega namen in način.« Dimitrij ga je pridobil za neko čisto novo vero — da je »namen človeka težnja po npravstvenem izpopolnjevanju in da je to izpopolnjevanje lahko, možno in večno.«

Zanimiv je prizor, ki nam kaže Nehljudova kot propovednika te vere in obenem kot navdušenega prvega vernika te prve vere Tolstega: Nehljudov ne pije šampanjca, tudi ne igra, češ, da je to glupo. Ko pa prebije njegov varovanec in prijatelj Nikolaj maturo, gre drage volje praznovat to slavnost v gostilno obenem s starejšim Nikolajevim bratom in njegovim prijateljem adjutantom Dubkovim. Pomenljiv je prepir, ki nastane med Nehljudovim in Dubkovim za voljo mladega abiturijenta.

»Alo, poslušajte, gospoda,« je rekel Dubkov, »po gostiji je treba »diplomata« (tako so šaljivo imenovali mladega Nikolaja) vzeti v roke. Pojdemo k tetki z njim, kajne . . . tam bomo že uravnali zanj vse potrebno.«

»Saj veš, da Nehljudov ne pojde,« je rekel Volodja (brat Nikolajev).

»Neznosna terciijalka! Ti si neznosna terciijalka,« je dejal Dubkov Nehljudovu, »Pojdi no enkrat z nami, boš videl, da je tetka imenitna dama.«

»Jaz ne grem. Pa ne samo jaz. Tudi njega ne pustim,« je odvrnil Dimitrij in zardel.

»Koga ž? Diplomata? Saj ti greš rad, diplomat, ali ne? Le poglej ga, kako se mu je zasvetil obraz, ko smo samo omenili tetko.«

»Ne, držati ga ne morem,« je pristavil Dimitrij, »vstajaje z mesta, in pričel hoditi po sobi, ne oziraje se name, »ampak odsvetujem mu, in ne želim, da bi šel. On ni več otrok, in če hoče, gre lahko sam, brez vas. Tebe pa bi moralo biti sram, Dubkov; ker ti delaš slabo, pa hočeš, da bi tudi drugi delali tako.«

»Ali je to kaj slabega,« je rekel Dubkov, namigujoč Volodji, »če sem vas vse skupaj povabil k tetki na čašo čaja? No, če ti je neprijetno, pa naj bo. Greva pa sama z Volodjo. Volodja greš?«

»Mhm, mhm,« je pritrdil Volodja, »greva, potlej pa pojdeva k meni in hova igrala piket.«

»Kaj, ali hočeš iti z njima, ali ne?« je rekel Dimitrij, pristopivši k meni.

»Ne,« sem rekel, vstajaje z divana, da bi mu napravil prostor, da bi sedel poleg mene. »Jaz tako in tako nočem; če mi pa ti

odsvetuješ, potem pa za nevemkaj ne grem. Ne,« pristavil sem nato, »ne govoril bi resnice, če bi rekel, da me ne mika iti z njima; a jaz sem vesel, da ne grem . . .«

»In prav imaš,« je dejal Dimitrij, »živi po svoje in nikoli ne pleši, kakor ti bodo drugi piskali. To je najboljše.«

Tu imamo prve glasove Tolstega nove vere, obenem pa so to one nebeške pravljice, ki si jih je pravil štiriindvajsetletni mladenič, ko je iz mladostnih spominov slikal podobo Irtenjeva. In takrat je občutil britkejše nego kdaj poprej, da prave, polne mladosti nikoli ni živel. Nikoli ni sebe iskal v okolici, katero je opazoval, in nikoli v sebi stvari, ki so mu prvič stopale pred oči: nikoli se ni opijal ob liriki detinstva. Vzgoja ga je takorekoč iz zibelke vrgla iz pravega otroškega milieja v suhi, odreveneli »comme il faut«. Vse, kar je bilo bujno, razkošno, sveže in kipeče otročjega v njem, se je moralo prezgodaj obleteti, in dete je pričelo filozofirati, in seveda z naočniki skepticizma. Ta ga je bil pripravil »skoro do blaznosti.« »Predstavljal sem si, da ni razen mene nikogar in ničesar na svetu, da stvari niso stvari, ampak predstave, ki se samo takrat prikažejo, kadar si jih jaz pokličem pred oči, ki pa precej izginjajo, če neham misliti nanje . . . Bili so časi, ko sem pod vplivom te »fiksne ideje« zašel v tako duševno zamotanost, da sem se včasih hitro ozrl, meneč, da me bo tam, kjer me ni bilo, presenetil »nič« . . .« Tako je mislilo dete, kadar se ni lovilo v kolobarju: »mislim, kaj mislim . . .«, kakor se lovi kuže za rep.

Pri štiriindvajsetih letih se je zahotelo Tolstemu dihati pravljčni zrak. In začel si je praviti pravljice sam. A pravil si je take, kakršne si je mogel praviti ostareli, razočarani mladenič. Njegovo srce je bilo prazno. Vsebina pa, s katero se ga je dalo izpolniti, je morala biti — moralna, visoka, vzvišena. Tako si je ustvaril Tolstoj svoj npravstveni ideal: »namen človeka je težnja po npravstvenem izpopolnjevanju, ki je lahko, možno in večno.« To imenuje mladi Tolstoj življenje in mišljenje »zaresno« ter pristavlja: »s tem se pričinja mladeniška doba.«

Da, to je spoznal Tolstoj, in pričela se je mladeniška doba, to se pravi: Tolstoj je v mislih vedel za drugačno življenje, živel pa je tako kakor prej pod kvasom barstva in komilfortnosti. Le od časa do časa se je zavedel svojih slabosti, pregreh in napak ter pisal pravila življenja, da jih je v prvem trenutku prestopal. Tolstoj je živel lepe misli, pa slabo življenje. »Pa prišel je čas,« pravi sam, »ko so te misli s tako neizmerno silo moralnega odkritja prišle nad mojo glavo,

da sem se ustrašil, ko sem pomislil, koliko časa sem izgubil, in takoj, še tisto minuto sem bil pripravljen, te misli uživotvoriti s trdnim sklepom, nikoli več se jim ne izneveriti.«

Tolstoj je izprevidel, da ima človek lahko najboljša pravila, pa najslabše živi. Ne gre za to, da izpremeniš pojme o življenju, teh se lahko slečeš čez noč. Življenje moraš izpremeniti. A tega te ne uči nihče, ker ni še šol za izpreminjevanje življenja. Iz sebe moraš pričarati novega sebe. In ta bo čisto drugi, nego je bil dosedanji, ki ga je ustvarila v retorti mode družba. Zdi se mi, da je Tolstoj imel vsaj slutnjo, neko nerazložno občutje tega spoznanja, ko je obrnil vseučilišču hrbet in se napotil v Jasno Poljano.

Kaj ga je gnalo iz mesta na deželo, od znanosti med neuke kmete? Protest proti družbi z vso njeno kulturo, od katere je upal vsega, pa mu ni dala ničesar. Tolstoj je zapadel usodi slovanske inteligence — postal je skitalec. Iz mladih let so mu tako sladko govorili spomini preprostih, po stanu najnižjih ljudi. Samo na nje so se mu vzbujali lepi spomini. In šel je za njimi, za temi dobrimi ljudmi.

Kar je doživel med temi dobrimi ljudmi, nam je popisal pozneje v krasnem odlomku »Vlastelinovo jutro«.

Njegov junak se zopet imenuje Nehljudov. Dijak je in sicer v tretjem letniku moskovskega vseučilišča. Kar mu šine v glavo, da bi pustil študije in se posvetil svojim kmetom. V jeseni se usede in piše svoji tetki, ki jo je imel za najboljšo prijateljico in najgenialnejšo žensko, da bo ostal na deželi in živel samo za svoje kmete, češ, da bo on Bogu odgovarjal za vseh 700 duš. Ali naj jih iz naslad in častihlepnosti ostavi v pogubi? Za to mu tudi ni treba kandidatske diplome. Tetka mu odgovori med drugim tudi naslednje:

»Tvoje pismo, ljubi Dimitrij, mi ni dokazalo nič drugega, kakor da imaš jako dobro srce, o čemer pa nisem nikoli dvomila. Toda, ljubček moj, naše dobre lastnosti nam v življenju več škodijo nego slabe . . . Ti si se vselej želel delati originalnega, a tvoja originalnost ni nič drugega nego nepotrebno samoljubje.«

Tako je pisala barska tetka — barskemu Nehljudovu. V resnici je morala biti tetka genialna, ker je tako dobro poznala Nehljudova in vso psihologijo barstva. Torej: dobre lastnosti so po njenem mnenju najbrž one, ki prihajajo iz samoljubja.

Ali tetka je vedela še več; vedela je, da te lastnosti človeku bolj škodijo nego slabe. Mora se reči, da ta Nehljudova tetka res ni bila povsem navadna dama. — A Nehljudov tega ni vedel, kar je

vedela tetka. On je vedel manj in slutil več nego ona. Vedel je manj, ker ni poznal sebe in kmetov. Sebe ni poznal, ker je mislil, da se gre samo med kmete in se postane iz komilfotnega »barina« drug človek. Kmetov pa tudi ni poznal, drugače bi ne bil pravil kmetom: »Jaz sem vam govoril na prvem shodu, da sem se naselil v vasi, da posvetim vse svoje življenje vam: da sem pripravljen vse izgubiti, da bi le vi bili zadovoljni in srečni — in pri Bogu, da bom držal besedo!« Ko bi bil Nehljudov poznal kmete, bi bil vedel, da tako govorjenje ne more vzbuditi zaupanja v nikomer, zlasti pa ne v ruskem človeku, ki ne ljubi besed, ampak dejanja, ki nima rad izlivov čuvstev, naj bi bila še tako lepa. Njegova tetka je to vedela, a si ni delala vesti iz tega, zato tudi ni iskala novega razmerja med gospodujočim barstvom in služečimi kmeti. Izboljšanje stanja kmetov je zato ni vznemirjalo. »Revščina nekaterih kmetov je neobhodno potrebno zlo,« je pisala Nehljudovu. In s svojega barskega stališča je govorila resnico. Zato je vedela več nego Nehljudov. A Nehljudov je slutil več, zato ker je slutil novo razmerje med barstvom in kmeti. To novo razmerje pa je bilo zanj še daleč za gorami. Ko bi ga bil on spoznal in ne samo zaslutil, bi bil stresel s sebe ves barski kvas — sebičnost celo v dobrotljivosti, in šel bi mu bil s preprosto dušo nasproti. Ali zahtevati kaj takega od komilfotnika, ki je samo jezen na komilfotnost, ki pa še ves tiči v njej, ni mogoče. Morebiti je moral Nehljudov doživeti ono razočaranje, ki nam ga popisuje Tolstoj v »Vlastelinovem jutru«, moral je prej žrtvovati svoje krasne sanje, predno se je povsem vzbudil.

In krasen, nebeški sen je »Vlastelinovo jutro«.

Čitajmo vstop vanj!

»Navsezgodaj v jutro je vstal Nehljudov, prej nego vsi v hiši. Neki skriti, neizrazljivi zanosi mladosti so mu mučno razrivali prsi. In šel je brez namena in cilja na vrt, odtod v gozd, kjer je sred majske, mogočne, sočne in pokojne prirode dolgo hodil sam, brez vsakih misli in trpel od prenapolnjenja z nekim čuvstvom, za katero ni imel izraza. Zdaj mu je kazala mladostna domišljija z vso prelestjo nejasnosti sladostrastni obraz ženske, in zazdelo se mu je, da je to-le ona neizrazljiva želja. No, neko drugo, višje čuvstvo mu je govorilo: ne to, in ga sililo, naj išče dalje. Zdaj se je njegov neizkušeni iskri um vznášal više in više, v sfero abstraktnega, odkrivajoč, kakor se mu je zdelo, zakone bitja. In Nehljudov se je ponosnim naslajanjem ustavljal na teh mislih. No iznova mu je govorilo višje čuvstvo: ne to, in iznova ga je navajalo k iskanju in razvnananju. Brez misli

in želj, kakor se to vselej godi po napetem delu, je legel na hrbet pod drevo in začel gledati v prozorne, jutranje oblačke, ki so bežali nad njim po globokem, neizmernem nebu. Hkrati so se mu brez vsakega vzroka zalile oči s solzami, in Bog ve, po kateri poti mu je prišla jasna misel, napolnivša mu vso dušo s podjetnostjo in naslado — misel, da je ljubezen in dobrotljivost — resnica in sreča in sicer edina resnica in edino mogoča sreča na zemlji. Višje čuvstvo ni več govorilo: ne to. Vstal je, začel sam sebi pripovedovati to misel. »Torej to je, to je!« je ponavljal z vzhitom in meril vsa svoja prejšnja prepričanja, vse pojave življenja, ob novo odkriti, kakor se mu je zdelo, povsem novi resnici. »Kakšna nezmisel vse to, kar sem znal, kar sem veroval in ljubil doslej — je pravil sam sebi: ljubezen, vdanost — to je edino resnična sreča, ki ne zavisi od slučaja!« In to je ponavljal, se smejal, mahajoč z rokami okrog sebe. Od vseh strani je primerjal to misel k življenju in potrjevalo jo je življenje in oni notranji glas, ki je govoril, da je našel — to. Občutil je čisto novo čuvstvo vesele razgretosti in zanosa. »Torej dobro moram delati, ako hočem biti srečen,« je mislil sam pri sebi, in vsa njegova bodočnost mu je vstala pred očmi: ne več nedoločna, ampak v jasnih slikah: v obliki življenja na kmetih.

(Dalje prihodnjič.)



Zunaj noč in burja . . .

Zunaj noč in burja . . .

Soba mirna, tiha.

Le na steni ura

tiho niha, niha . . .

V duši moji tiho

nihanje odmeva.

Kakor smrti klic se

glas mi ta dozdeva . . .

Carmen.



Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

(Dalje.)



Pred seboj je videl ogromno poprišče za celo življenje, katero mora z dobroto posvetiti, in srečen bo. Ni mu treba iskati delokroga —: ta je že gotov; saj ima direktno dolžnost — ima kmeta pod seboj... In delo največje tolažbe in hvaležnosti mu vstaja pred očmi: »delovati za to preprosto, sprejemljivo, nepopačeno ljudstvo, potegniti ga iz bede, dati mu zadovoljnost, preskrbeti mu izobrazbo, ki jo je v srečnih razmerah užival sam, izkoreniniti napake, nerodnosti in praznoverstva, razviti njih npravstvenost, navajati jih na to, da bodo ljubili dobro... Kako svetla, srečna bodočnost! In vse to mu bo v lastno srečo, ko se bo naslajal ob njih hvaležnosti, gledal, kako od dne do dne stopa po jasno odrejeni poti dalje in dalje. Čudovita bodočnost! Kako, da tega poprej ni videl?

»In zraven tega,« — je mislil hkrati — »kdo mi more zabraniti srečo v ljubezni do ženske, v srečnem družinskem življenju?« In mladostna domišljija mu je slikala še čarovitejšo bodočnost. »Jaz in žena... jaz jo bom ljubil tako, kakor ni še nikoli nihče nikogar ljubil na svetu! Sredi te pokojne, poetične vaške prirode bova živela z deco, morebiti s staro tetko, skupaj bova ljubila otroke, skupaj bova vedela, da je naša naloga — dobro. In podpirala bova drug drugega na poti do tega cilja. Jaz bom gospodaril, dajal obča navodila, napravil pristavo, hranilnico, delavnice; a ona s svojo lepo glavico, v preprosti beli obleki, privzdigujoč jo nad lično nožico, hodi črez blato v kmetiško šolo, v bolnico, k betežnemu in pomoči potrebnemu kmetu... in povsod teši in pomaga... Otroci, starci, ženice jo obožujejo in gledajo za njo, kakor bi šel angel mimo ali nebeška prikazen. Potem se ona vrne in mi prikriva, da je bila šla k nesrečnemu kmetu in ga obdarovala z denarjem. A jaz vse vem in krepko jo objamem in nežno in sladko jo poljubim v krasne oči, na sramežljivo zardela lica in smehljajoče rdeče ustnice...«

Nedeljsko jutro v juniju je, ko se napoti Nehljudov ogledovat po hišah svojih kmetov. V prazničnem, nedeljskem občutju stopa po terasah in zaraščenih stezicah domačega vrta doli v vas. Ljudstvo se

vrača v pisanih gručah iz cerkve: starci, deklice, otroci, ženske z dojenčki na prsih se razhajajo po svojih kočah. Ali kakšne so te kočice! Mlademu barinu je tesno v duši, in neprenehoma in vsak hip občuti sram in zadrego sredi te strašne bede — svojih kmetov. Poglejmo te kmete po vrsti, ker jih v »Vstajenju« naletimo zopet: Ivan Čurisenok je prosil na shodu hlodov, da bi popravil svoje podstrešje. Vse njegovo poslopje je slabo in gnilo, a on bi samo v izbi rad podprl strop, ki se je bil že enkrat sesul na ženo in jo poškodoval za vedno. V izbi je polno lukenj, raz, izbrunčenih stenjakov.

»Da bi bil le prečnik nov, pa bi morda prebili črez zimo« — dalje ne vidi dobri Čurisenok.

»Tu ne moreš živeti,« pravi Nehljudov. »Naredimo ti na novem hutorju zidano hišo in nova gospodarska poslopja.« Nehljudov mu popisuje, kako bo lepo živel na novem, snažnem domu. Pošteni Čurisenok se smehlja. A naposled ga mine smeh, in strah se mu pojavi na obrazu.

»Kakor želite, presvetli gospod!« ponavlja Čurisenok, »a na hutorju ne bomo živeli.« Nehljudov mu izkuša dokazati, da bo na novem dvoru stokrat lepše in boljše. »Ne prenesemo, ne prenesemo. Naredi z nami, kar hočeš, a iz gnezda našega nas ne goni, dobri striček! . . .«

Pri besedi »striček« se vrže žena Čurisova Nehljudovu k nogami in prične z glavo biti ob tla: »ne pogubi nas, ne pogubi!«

Nehljudovu postaje vedno strašnejše med to neizmerno nevednostjo in revščino. Zanima ga še, s čim se ti ljudje hranijo. In ko spozna, da se vrši tu v resnici počasno umiranje, postane mu »neznošno težko in bridko, kakor bi legel nanj spomin o nekem zločinu, za katerega se nihče ne pokori.«

Nehljudov gre dalje, in nova beda se mu odkriva.

Juhvanka Modri hoče prodati konja in ne misli, s čim bo oral. Drzen zapravljivček je ta Juhvanka, oženjen in brez otrok. Nehljudov mu ne pusti prodati konja. »Kaj pa bo, vaša svetlost, z našim življenjem, ko kruha ni in prodati ne smem ničesar. To se pravi, umreti bo treba od glada.« Nehljudov se srdi nad kmetom, ki ima vse strehe razdrapane, gnoj ne podoran, plotove polomljene, pa sedi doma in kadi. A Juhvanka ne razume, kaj se je treba tu srditi.

Nehljudov gre dalje. Nasproti mu pride njegov oskrbnik, ki se vznemirja, ko vzame Nehljudov v misel Juhvankovo jedro, močno in mladostno ženo. Oskrbnik ne veruje v načrte Nehljudova, on je

verjel dosedaj samo palici. In vanjo stavi tudi odslej vse svoje zaupanje. A kakšni so ti kmetje, ki jih je vzgojevala palica?

Davidka Beli ima povešeno kočo brez dvora, svisli in kleti. Zanimarjeni hlevi so prislonjeni h koči. Na dvorišču raste visoka, zelena stepna trava. Plašne kure preletavajo po izbi. Zunaj je suho vreme, a na ilovnatih tleh v izbi stoji luža vode, ki je pri poslednjem dežju pretekla streho in strop. A vse to Davidke prav nič ne vznemirja. Ne glede na vročino junijskega dneva leži v kožuhu v kotu za pečjo. Kure skačejo po njem, a on spi mirno in nevzdramno. Nehljudov ga vzbudi. Počasi zleze s peči: — blede, zabuhlo, bolešno truplo, rumenkastih, puhlih rok, kakor da bi bile vodenične, pokritih s tenkimi, belimi kocinami.

»Kako moreš spati? Ali te ne peče vest?« — Davidka se zave, kdo stoji pred njim, nagne glavo in molči. Izraz njegovega obraza in celega života kakor da bi govoril: vem, vem; to sem že nekaterikrat slišal. No pa me tepi — če je že treba — jaz držim. Videlo se je, kakor da bi bila njegova edina želja, da bi ga gospod prej ko prej pričel tepsti, četudi hudo po puhlih licih, pa da bi ga potem pustil v miru.

Kamor se ozre Nehljudov, povsod vidi sledove onega zločina, ki ga je nekdo vršil leto za letom, ne da bi mu bilo prišlo na misel, da je treba izpremeniti tako življenje in popraviti zlo. »Revščina kmetov je neobhodno potrebno zlo,« je pisala tetka po vsej pravici v imenu celega barstva. Ona gotovo ni hodila po kmetiških kočah kakor Nehljudov. Ona ni čutila moralne potrebe. Nehljudov pa jo je čutil, ker je iskal novega sveta, ker je bežal iz komilfotne družbe v prirodu, v narod. Seveda, bil je še mlad in skozinskoz gospodek, »barin«. Kakor hitro se je občutil na kmetih, je pozabil, da je prišel iskat zdravja. »Ne da bi začel preiskovati sam sebe in luščiti s sebe komilfotni kvas: samoljubje, pohlep po hvaležnosti, svojo barsko visokost . . . ni imel kaj drugega opraviti, kakor delati kmetom lepe obljube, praviti jim o tem, kar je zjutraj čital v »Maison rustique,« in jih oštovati radi nereda, v katerega so jih bili pahnili njegovi predniki. Razočaranje je torej moralo priti. Kmet ne verjame gospodi, ki ga je toliko stoletij tlačila in prezirala. In če se gospod približa kmetu, dela to samo v svoje razvedrilo. Ko vprašuje v »Očetih in sinovih« Turgenjeva nekega kmeta, kaj je Bazarov govoril z njim, pravi: »Eh tako, zljubilo se mu je menda malo jezik počesati, barinu; kaj on kaj razume?«

Nehljudov pride razočaran s svojega nedeljskega ogledovanja. Brezuspešnost njegovega dela mu stopa pred oči. »Maloupnost se ga pollašča. »Ko bi videl vsaj uspeh v svojih podjetjih, ko bi videl hvaležnost . . . pa ne, vidim samo lažno rutino, napako, nezaupanje, nemoč. Zastonj zapravljam najlepša leta življenja.« Tu imamo zopet starega barina. Nič se ni izpremenil, barstvo mu je udarilo skozi kožo na dan kakor lišaji. — No njegove misli so bile le prelepe, njegovi načrti v življenju v vasi prekrasni, da bi se mogli v trenutku razpršiti. Spomni se bogatega kmeta Dutlova, smejočega se, zadovoljnega starčka, in potem njegovega sina, mladega, krepkega fanta Iljuške, ki vozi s čilimi konjiči pošto v daljna mesta Rusije. Predstavlja si ga na potu, predstavlja si ga v prenočiščih po stepnih gostilnah, predstavlja si ga vedno veselega, zadovoljnega s svojo usodo, predstavlja si ga, kako spi pod milim nebom »zdravo spanje silnega, svežega človeka.« In v glavi mu vstane misel: »zakaj nisem Iljuška?«

A Nehljudov ni mogel postati Iljuška. In tudi mladi Tolstoj ne kmet. Da bi bil postal Tolstoj popolnoma samostojen, od vseh različnih Tolstoj iz onega Tolstega, ki so ga bili naredili različni vzgojitelji in družba — ni premogel. Takega Tolstega on niti vedel ni kje iskati, nikar že najti. Iljuška pa tudi ni mogel postati. A vleklo ga je v pravo smer. Čakalo ga je pač še mnogo bojev, predno so se mu pričele odpirati oči. Zdaj pa mu ni kazalo drugam, kakor zopet nazaj v prejšnje življenje.

In šel je.

Leta 1847. se je poslovil od Jasne Poljane. Odšel je v Peterburg. Zopet je vstopil v vseučilišče. Vseučilišče mu ni moglo že prav nič več dati. Vrgel se je zopet v vrtinec brezmiselnega življenja. Pomlad ga je zopet prinesla v Jasno Poljano, in razbrzdanost je praznovala svoje orgije tam, kjer je nedavno resno iskal novega življenja. Potratnost in velikanske izgube v igri so Tolstega privedle do prepada.

Sedaj pa se je zopet vzbudil v njem glas po pravi sreči, zadovoljnosti, resnici in pravici. In Tolstoj je bil takoj pripravljen iti za srečo. Vleklo ga je na Kavkaz. Veličastvo prirode in preprostosti, ki jo je občudoval v Iljuški, ga je vabilo v nedotaknjeno prirodo Kavkaza, med odkrite sinove preprostosti. Na Kavkazu je ostal dve leti (1851—1853). Ta doba se krasno zrcali iz njegove novele »Kozaki«.

Tolstoj se v tej noveli imenuje Olenin.

Olenin je dečko brez pravih študij in brez poklica. »Z osemnajstimi leti je bil tako prost, kakor so mogli biti prosti samo ruski

bogati mladeniči štiridesetih let, izgubivši v mladih letih svoje starše. Zanj ni bilo na svetu niti fizičnih niti moralnih vezi; ničesar mu ni manjkalo in nič ga ni vezalo. Imel ni niti družine, niti domovine, niti vere, niti potrebe« . . . Torej popoln komilfotnik! Preobjel se je hiperkulture, zapravlil že zdavnaj pravo življenje in vegetiral v dolgočasnosti in brezbržnosti. Sedaj ga prime želja po »novem življenju«. In iskat gre novega življenja tja, kjer ni kulture. Iskat gre sreče, miru, svojih pravic. Slovanski skitalec!

Ali tudi taki mehanični poskusi, stresti raz sebe komilfotnost, so težki. — Rano v jutro odhaja Olenin iz Moskve. »Vse okrog je bilo temno, tiho in žalostno, in prsi so mu bile polne spominov, ljubezni in sočutja, sladkih in težkih solz. Ljubim jih! Kako jih ljubim! Prekrasni ljudje. Naj bo! je rekel sam pri sebi in toliko, da ni zaihtel. Pa zakaj bi jokal! Kdo so bili ti prekrasni ljudje? Koga je tako ljubil? — On sam ni vedel.«

Oleninu je prišlo v kavkaški prirodi spoznanje, na katero je postavil pozneje Tolstoj svoje naziranje sveta. To svoje naziranje je nedavno zopet izrazil v tretjem delu »Vstajenja« v osebi Simonsona. Vse na svetu je živo, mrtvega ni nič, ves organizem pa je sestavljen iz drobcev; taki drobci velikega svetovnega organizma so tudi ljudje. In ljudje morajo to vedeti in morajo objemati ves organizem z enako ljubeznijo. Zato je človek samo takrat srečen, kadar živi s svojim organizmom v prirodi. Kolikor bolj se človek izobražuje, toliko jasneje bi moral spoznavati to resnico. Pravzaprav se pa godi ravno narobe. Kolikor više stoji človek po vzgoji, toliko bolj izgublja zmisel za prirodni organizem, katerega delec je.

Priroden človek je v »Kozakih« stari Kozak Jeroška: globoko se mu smili vse, kar trpi in umira, posebno če nasilno umira. V bojih je ubil nekaterega človeka, a v tem oziru ni ohladel. Ostal je vedno priroden človek. Ne samo ljudje, ampak še večje in metulji, ki letajo nad ognjem, se mu smilijo. »Daj, da se opališ, neumnica! semle leti, saj je prostora dovolj . . .« jim prigovarja in jih lovi s svojimi debelimi prsti za krila ter jih zopet izpušča. — In Kozak Lukaška ubije na straži človeka. Najprej je vesel svojega plena, kmalu potem pa pravi, ko ogleduje mrtveca: »saj je bil tudi človek«. To se sliši kakor vojakove besede v Dostojevskega »Zapiskih iz mrtvega doma«, ki jih izpregovori nad mrtvim truplom arestanta: »saj je imel tudi mater.«

Da, celo komilfotnika Olenina obide to spoznanje, zavest fizične celokupnosti vsega, kar je na svetu.

Olenin je na lovu nad Terekom, v samotni, nedotaknjeni prirodi. Roji žuželek, brezdna zveri in ptic, razkošje rastlinstva v temnem zelenju, les, sam les in jasen, tih, topel dan okroginokrog. Kjer je včeraj pregnal s starim Kozakom Jeroško jelena, se ustavi in opazuje ležišče, sledove jelenjih kolen in črno, razrito zemljo. Nato se usede na mesto, kjer je včeraj ležal jelen. »Bilo mu je hladno-prijetno . . . Nič ni mislil, ničesar si ni pozelel. In naenkrat je prišlo nanj tako čudno čuvstvo neznane sreče in ljubezni do vsega, da se je pričel po stari otroški navadi križati in zahvaljevati nekomu, ne da bi vedel komu. Naenkrat mu je prišla z vso jasnostjo v glavo misel: glej, jaz, Dimitrij Olenin, čisto posebno, od vseh drugih različno bitje, sedim sedaj sam, Bog ve kje, na mestu, kjer je bival jelen, stari, krasni jelen, ki morebiti nikoli ni videl človeka, sedim na takem kraju, kjer ni še nikoli nihče sedel in premišljeval o tem.

Sedim . . . a okrog mene kipe v zrak stara in mlada drevesa, eno je ovito s pletenico divje trte. Okoli mene pa se pode fazani, preganjajoč drug drugega, in vohajo morebiti svoje ustreljene brate. Posegel je po svojih fazanih, pogledal jih in obrisal toplo okrvavljeno roko ob čerkesko kobilu . . . vohajo morebiti in se z nezadovoljnimi pogledi izgublajo v drugo stran. Okolo mene letajo komarji med listi drevja, katere imajo za ogromne otoke v zraku; brenče: eden, dva, trije, štirje, sto, tisoč, milijon komarjev, in vsak izmed njih je prav tako čisto poseben, od vseh drugih različen Dimitrij Olenin kakor jaz«. Jasno si je predstavljal, da mislijo komarji in brenče; »sem, sem, otročičil Tukaj bo kosilce,« brenče in ga prijemljejo. In njemu je postalo jasno, da ni ruski dvorjanin, člen moskovske družbe, prijatelj in sorodnik tega in tega, ampak samo tak-le komar, tak-le fazan ali jelen, kakor ti, ki žive zdaj okrog njega. — Tako kakor oni, kakor očka Jeroška bom živel in umrl. In očka Jeroška govori resnico: Samo trava bo zrasla.

— Pa kaj, če trava zraste? je mislil dalje. Vse eno je treba živeti, biti srečen; zato ker samo po enem hrepenimo — po sreči. Vse eno, naj sem kdorkoli, ali taka-le žival kakor vsi, na katerih bo trava zrasla, ali pa okvir, v katerega je vložen košček edinega Božanstva. V vsakem slučaju je treba živeti na najboljši način. Kako naj torej živim, da bom srečen, in zakaj nisem bil srečen poprej? —

(Dalje prihodnjič.)



Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

(Dalje.)



Ln Tolstoj se je začel spominjati svojega prejšnjega življenja, in gnusil se je sam sebi. Zdel se je sam sebi najpohlepnejši egoist, ko vendar v resnici sam zase ni potreboval ničesar. In gledal je in gledal okrog sebe v osvetljeno zelenje, na kloneče se solnce in jasno nebo in čutil se je še vedno tako srečnega kakor prej. Kako sem srečen, a čemu sem živel poprej? je mislil sam pri sebi. Koliko sem potreboval zase! Kaj sem vse izmišljal! Pa nisem vendar nič pomagal sebi, ničesar si nisem pridobil razen sramote in gorja! A sedaj vidim, da mi ni ničesar treba za srečno življenje! — In naenkrat se mu je zazdelo, kakor da bi se mu bil odprl nov svet: — Veš, kaj je sreča? je vprašal sam sebe. — Sreča obstoji v tem, da živiš za druge. To je jasno. Človek je sreče potreben; torej je menda sreča opravičena. Ako je iščeš egoistovski, to se pravi, ako si nabiraš bogastva, slave, prijetnosti življenja, ljubezni . . . se ti utegne dogoditi, da razmere tako nanesejo, da tem željam ne boš mogel zadostiti. Torej so te želje neopravičene, neopravičena pa ni potreba sreče. Katerim željam pa je mogoče vselej zadostiti ne glede na zunanje pogoje? Kakšnim? Ljubezni, vdanosti! Tako se je razveselil in razvnel, ko je odkril to — kakor se mu je zdelo — novo resnico, da je planil pokoncu in nestrpno pričel iskati, za koga bi se mogel prej žrtvovati, komu storiti dobro, koga ljubiti. Saj samemu sebi ni ničesar treba — je mislil venomer — zakaj bi neki ne živel za druge? — Ali se le izplača živeti zase, ko vsak hip lahko umrješ in umrješ, ne da bi bil storil kaj dobrega, in umrješ tako, da nihče ne izve.«

Tu se je dvignil Tolstoj vnovič nad barsko komilfotnost. Njegovi cilji so mu vnovič zableščali pred dušnim pogledom. Mladenič se je hotel s silo svojega iščočega duha iztrgati iz komilfotnosti in družbene srede. A pri tem ni opazil, kako ga komilfotnost drži v svoji mreži, opazil ni, da prešine vsak čas celo njegove najčistejše načrte. »Umrješ tako, da nihče ne izve«! Kaj pak, treba je zato v življenju dobro delati, da te vsi hvalijo, kadar umreš. Zopet nov dokaz, kako težko se je vzdignil Tolstoj iz sodobnega miljeja pokvarjenih pojmov . . .

Priroden človek čuti s svojim bližnjim in nesrečnega pomiluje. Kulturen človek celo ob smrti svojega bližnjega misli na svojo korist. To misel je izrazil Tolstoj že v »Kozakih«, z nedosegljivo silo pa jo je razvil pozneje v najsilnejši svoji povesti, v »Smrti Ivana Iljiča«.

Tolstoj se je vrnil leta 1853. zopet v Moskvo v visoko družbo. A mogočno občutje Marjankinega vzklika »Strani pojdi, odurnež!« je ležalo na njem s tako težo, da ni mogel več brezskrbno uživati in se omamljati. Pričel je nehote primerjati komilfotnike s prirodnimi ljudmi. In to je bil prvi korak k izpremembi. Spoznal je, da ne pomaga človeku prav nič, imeti najlepše нравnostne načrte, ako pa tiči do vrata v prejšnjem življenju. Z življenjem je treba pričeti. Fizične in duševne napake vzgoje je treba spoznati. In spoznanje samo je že začetek poboljšanja.

Tolstoj je pričel študirati višjo družbo, katere člen je bil sam. In poslej ni več rekel kakor Olenin, ko je odhajal iz Moskve na Kavkaz po »novo življenje«: »Ljubim jih! Kako jih ljubim! Prekrasni ljudje,« ampak vzel je pero in nam načrtal Guskova, komilfotnika od nog do glave, s tako idealnostjo, kakor bi ga pisal iz sebe. Skica se zove »Sestanek z moskovskim znancem, iz kavkaških spominov kneza Nehljudova« (1856). Guskov je živel v najvišjih krogih Peterburga in Moskve. Vsled neizmerne potratnosti ga je oče izključil od dediščine, in mladi plemič je postal navadni vojak v kavkaški vojski. V Guskovem je pokazal Tolstoj, kako človek, vzgojen v samih formalnostih, lahko najnižje pade, ne da bi se zavedel. Komilfotniku ni za človeška čuvstva, za najsvetejše zahteve življenja. Te lahko zanemarja, prestopa, a se vendar čuti neskončno vzvišenega nad poštenimi nižjimi sloji, ako le zadostuje pojmu »comme il faut«.

Tolstoj je siloma prodril s svojim duhom v naravo in v bistvo komilfotnosti. In tu je bilo strašno . . . Vsa najlepša čuvstva so ležala poteptana v blatu. V blatu je ležala njegova mladost! In od vseh strani so se kopičili in zgrinjali ob njem umazani valovi življenja . . . S strahom se je zavedel, kam je zašel . . .

Tolstoj je spoznal, da je uklenjen v svet, suženj mas, in da njegovo modrovanje je samo slepilo in varka igra ostroumnja. Sedaj je videl tudi svet v drugi luči. In ta prizor sveta je bil strašen. Vasiljevu se je zmešalo v glavi pri prizoru teh moralnih globin. Tolstoj jih je pomagal kopati sam s tem, da se je strmoglavljaval vanje kakor potok v prepad. Stal je pred obupom. In to obupno občutje je izlil v novelico »Natakarjevi zapiski«.

Samo dve jasni točki sta v teh »Natakarjevih zapiskih« liki dva bregova, ob katera je udarjal njegov obup. Na eni strani livade lepe mladosti, na drugi temni gozdi obupa. Prehod med obema je označen dovolj nedoločno. Ali rob brega mladostne sreče je naslikan tako pregnantno in mojstrsko, kakor zna le Tolstoj slikati.

V teh zapiskih, ki se čitajo kakor »Confessiones« svetega Avguština, se nam kaže veliki etični duh Tolstega. On je iz dna duše obsodil svoje življenje in s tem, da je naslikal samega sebe v konsekvencah pregrehe, s tem se je izpovedal in nekoliko dvignil. Umoril je Nehljudova, sam pa je šel v tujino, zdraviti svojo srčno rano.

Tolstoj je hotel obleči drugega človeka, in bilo je leta 1857. zadnjič, da je šel v tujino po pravice svoje duše. Prepričati se je moral, da tujina ne more popraviti, kar je sama zakrivila na njem. Spoznati je moral, da mu tujina preti še z novimi krivicami in krvo- ločnostmi. Na tem svojem potovanju čez Nemčijo, Francosko, Italijo in Švico je doživel Tolstoj strašna razočaranja. Potoval je, da bi našel svojemu srcu mir v civilizaciji zapada, a našel je ravno nasprotno. Odtod datira njegov silni preobrat, odtod njegov srd zoper kulturo, ali bolje: hiperkulturo.

Kakor »Idijot« Dostojevskega se je tudi Tolstoj zgražal ob prizoru smrtne kazni v napredni Franciji. Ta smrt pod giljotino se je globoko začrtala v njegovo dušo. Za tem razočaranjem ob zapadni civilizaciji so sledila druga do onega v Lucernu, ki ga je opisal v novelici »Lucern«. Nikakor ne moremo razumeti onega ogorčenja in svetega patosa, s katerim je pisana ta novelica — v tem oziru jo nadkriljuje samo »Kreutzerjeva sonata«, ki je prav tako vržena vsej visoki družbi v obraz — ako bi nam ne bilo jasno dušno stanje Tolstega, v katerem jo je doživel. Od časa do časa je že čutil nehote v duši slutnjo, da mora le v sebi in iz sebe najti svojo srečo — a on je bil še fanatičen vernik tuje kulture in mode. Dušil je svoj notranji glas in bežal v tujino, da presliši tam, kjer kipe vrelci kulture, zmerom glasnejši glas v svojih prsih. In to, v kar je edino upal, po čemer je iztezal roke, k čemur je romal, to se mu je pokazalo nenadoma v strašni luči.

Tolstemu je bilo jasno, da civilizacija, obstoječa v pisanih zakonih, ne more osrečiti človeštva, ampak uničuje celo naravne zakone, preprosto srčno razmerje človeka do človeka. Ako je zakon zapisan v kodeksu, ni treba, da bi bil zapisan v srcu državljanov. Tolstoj je po tem svojem potovanju z Dostojevskim pripravljen potrditi vprašanja:

»Ali ni več onega čuvstva človeka do človeka, in so zavzeli njegovo mesto: ponašanje, slavohlepnost in sebičnost? Ali razširjevanje prosvetljene, sebične asociacije ljudi, ki se ji pravi civilizacija, uničuje in nasprotuje potrebi asociacije, ki obstoji v instinktivni ljubezni?« In k tem vprašanjem pristavlja vzklik: »To naj torej bo — enakost, za katero je teklo toliko nedolžne krvi in se je zgodilo toliko zločinov? Kaj morejo biti narodi kakor otroci srečni ob sami besedi »enakost« ?«

Vprašanje o človeški sreči ne rešuje civilizacija s svojimi teorijami, ampak modrost srca, ono, kar se imenuje pri Dostojevskem »idiotizem«. In ta modrost srca živi še nedotaknjena v preprostem narodu, kulturni človek jo je podelil mrtvim zavodom, da more sam živeti sebičnosti. Človek, ki ljubi svojega nekulturnega sobrata, naj gre pod njegovo streho in v njegovi družbi naj zmeče s sebe predodke kulture(!), in ko je odkril modrost srca, naj zida na to podlago novo kulturo. — To so nekako bili občutki, s katerimi se je vračal Tolstoj na Rusko.

A predno je šel v narod, hotel se je vglobiti v problem razmerja človeka do človeka.

V razmerju človeka do človeka leži velika skrivnost. Od tu prihaja človeški strah, od tu se vedno bojimo nečesa, od tu vedno nečesa pričakujemo, na to gledamo pri vseh svojih postopkih. In največkrat nam diktira to razmerje naša dejanja. Temu razmerju se pustimo pogosto terorizirati. Ta velikanski vpliv množice na posameznika, ta padec individua z množico, to posiljeno soglašanje z množico je Tolstoj bridko občutil na samem sebi. »Vselej, kadar sem poskušal ugoditi svojemu najglobljemu čuvstvu in hotel postati нравno dober, je vse škililo name z zaničljivim, zbadljivim smehljanjem; če pa sem se vdajal nemarnim strastem, potlej so me hvalili in izpodbujali vsi,« pravi sam o sebi. In na isti način razlaga padec Nehljudova v »Vstajenju«, kakor bomo razvideli pozneje iz XIII. poglavja tega romana. — In tej sugestivni, prisilni psihiki množice je posvetil odslej vedno več študij. Pri teh študijah so služili Tolstemu najrazličnejši sloji človeštva v najrazličnejših položajih. Celo življenje je teklo mimo njegovih dušnih oči; a on ni zato sedel na bregu življenske reke, da bi slikal človeštvo od različnih strani, on je nekaj iskal v občevanju ljudi in v njih samih. On je študiral ljudi, ker je hotel na podlagi teh študij nekaj najti in postaviti za vzgled v blagor človeštvu. Ljudje v množici so pijani, in on jih je hotel iztrezniti. Tolstoj je razkril te ljudi, ki se jih bojimo in pogosto z vprašanjem

»kaj bodo drugi rekli?« ne živimo tako, kakor bi morali po svojih čustvih. »Koga se boš bal?« pravi Mitrič Nikiti v »Moči teme« ... »V kopališču si jih oglej te ljudi. Vsi so iz enega testa. Samo da ima eden večji trebuh, drugi manjšega. Razlika obstoji samo v tem! Vidiš, koga se boš bal . . .«

Tolstoj je iz svojega vojaškega življenja vedel, ko se človek poniža v množici, kako izgubi svojo samostojnost mišljenja in čustva in čuti samo kot del nezavestnega delovanja mase. In to delovanje in mišljenje mase je vedno inferiorno. V sebastopoljskih povestih popisuje Tolstoj, kako nezavestno deluje človek v množici. Svoj premislek je izgubil in dela samo kot ud fizičnega kolosa — mase. Tu je zmožen vsakega dejanja, katerega bi sam ne izvršil nikoli in katerega ga je pozneje sram. Ta misel je jasno izražena v besedah, s katerimi se končavajo sebastopoljske povesti.

»Čuvstvo samoobrambe in želja ostaviti prejkoprej to strašno mesto je bila v duši slednjega. A za tem čuvstvom je bilo drugo, težko, mučno in globočje čuvstvo; to je bilo nekaj kakor kesanje, sram in srd . . .«

Vse stvarstvo in vse človeštvo je celota. Posamezna telesa so delci te celote. Sam človek je sebi strah. Zato ne sme videti samo sebe. Vsak človek se mora fizično čutiti v družbi vsega človeštva, a se ne sme nikoli dušno pozabiti v njem. Zato Tolstoj sovraži kolektivizem velikih mest, ker se ljudje dušno pozabijo v njem in živijo samo telesno življenje. To je Tolstega filozofija mase. Duša mora živeti svoje življenje, telo je del vsega. Telo pridobi v celoti, duša izgubi v njej. In zato ljubi Tolstoj telo samo toliko, kolikor je posoda duše, sicer pa ga ljubi tako kakor žival ali rastlino. Kolikor manj se boje ljudje smrti, toliko višji so mu. O tem problemu je napisal Tolstoj 1859. sliko »Tri smrti«.

V tej sliki umira mlada plemenitaška, star kmet in — drevo. Bogata gospa se je naslajala v življenju in hoče menda baš radi teh naslad živeti še dalje. Bog varuj, da bi ji kdo povedal, da bo umrla. S svojim možem in zdravnikom se pelje v Italijo v znano zdravilišče. Na pošti, kjer se voz ustavi, leži za pečjo v zadnjih zdihih star kmet in čaka zaželjenega gosta — smrti. Nihče mu ne prikriva, da je že skrajnji čas, da odstopi svoje mesto drugemu. Postiljon mu celo vzame njegovo novo obutev, češ, saj je on na onem svetu itak ne bo rabil. Kmet mu prepusti pod tem pogojem škornje, da mu postiljon postavi križ na grob. Sergij mu obljubi in dobi nove škornje. Umrla je gospa, ki se je do zadnjega hipa varala in zahtevala, da

so jo tudi drugi varali, umrl je kmet čisto mirno in brez strahu, in padlo je drevo, odmenjeno za križ na njegovo gomilo — brez ustavljanja.

Smrt je zanimala Tolstega v onih letih vedno bolj. L. 1857. mu je bil namreč umrl ljubljeni brat Nikolaj za sušico. Ta izguba ga je bridko zadela: »V celem življenju ni napravila nobena stvar takega vtiska name« — piše pozneje sam. Misel smrt je legala čimdalje teže na njegovo dušo. Menil je, da nosi tudi on kali iste bolezni v sebi. Vsi njegovi tedanji spisi so polni smrtnega občutja. Leta 1861. je nastal njegov »Platnomerec«, ki je poln pretresljivega realizma. »Platnomerec« bi se mogel nasloviti tudi »Dve smrti«. Dvoje bitij končuje tu tek svojega življenja: bogati Serpuhovski in njegov konj valaške krvi. Pomenljiv je konec: Črez teden dni so se valjale za polomljenim skednjem samo kosti konjeve; vse drugo je bilo razneseno. Črez leto dni pa je prišel kmet, odnesel kosti in jih shranil za porabo . . . Mrtvo telo Serpuhovskega, ki je hodilo po svetu, jelo in pilo, so pokopali . . . Niti koža niti meso niti kosti niso prinesle haska. In kakor je bilo to mrtvo telo že 20 let, ko je hodilo po svetu, vsem ljudem samo v težavo, tako je napravljalo tudi njega pokopavanje ljudem samo nepotreben trud.

Premišljevanje o smrti je zelo pospešilo Tolstega prizadevanje, izpopolniti samega sebe. Preneslo ga je takorekoč v smeri njegovih idealov črez vse kleči, ki mu jih je stavilo življenje, polno sebičnosti in častihlepnosti. Pri tem delu je navduševal sam sebe: »Strani z lahkomiselnostjo, veseljačenjem in boječo skrbjo za lastni »jaz«, dovolj smeha in šal — nekaj strašnejšega, groznejšega je, kar nas pričakuje konec življenja — neizogibljiva smrt. Kako naj se spravi z njo moje poželenje po večnosti, moja ljubezen do samega sebe, moja trmoglava zahteva lastne sreče?«

Tolstega je zanimalo, kako mislijo drugi o smrti. In tu je spoznal, da oni ljudje, ki žive ničevno življenje naslad, najteže umirajo. Preprost človek pa — kakor pravi Nekrasov — »brez naslad živi in se v smrtni uri ne pomiluje«. Iz mladostnih spominov mu je vstala v glavi smrt Natalije Savišne, in to naravno razmerje prirodnega človeka do naravnega postulata — smrti ga je še bolj zblížalo z narodom in podžgalo v njem tleče nagnjenje, iti v lastni narod po pravice svoje duše. A Tolstoj je vedel iz »Vlastelinovega jutra«, da Nehljudov ne more biti Iljuška, iz »Kozakov«, da Olenin ne more biti Lukaška, vedel je, da za človeka ni nikakega »nazaj«. Toda zdelo se mu je, da more iz narodnih prirodnih, ne sebično prikro-

jenih nazorov o življenju sestaviti in projektirati svoje nazore, ki bi odgovarjali njegovemu kulturnemu stališču in bi bili v zvezi z narodnimi tradicijami.

Šel je v narod in ustanavljal šole, v katerih je bolj študiral nego učil, bolj odgovarjal na vprašanja učencev nego vsiljeval svoj nauk. Iz rezultatov svoje prakse je pisal svoje pedagoške sestavke, v katerih je priznal, da ni toliko učil, kolikor se je sam učil.

Tolstoj razkriva v narodu vse ono sveže, živo in krepko, kar je v kulturnem človeku zatrla izobrazba. A pri tem ne idealizira naroda. On zahteva za narod prosvete, a take, ki bo očiščevala narod od zmot, slabosti in praznoverja, pa ne bo kazila ali celo uničevala dobrih, instinktivnih lastnosti prirode.

Tolstoj že v Lucernu ni bil zadovoljen z zapadno kulturo, še manj ga zadovoljujejo zapadni šolski sistemi, ki si jih je ogledal nalašč na drugem potovanju po Evropi leta 1860. On stavi individualnost učenca in potrebe časa in naroda nad sisteme. Po prvih dveh se mora učiti, a ne po sistemih. Sistemi so odgovarjali onim časom, v katerih so nastali. »Šola odgovarja na vedno ista vprašanja, ki jih je pred par veki stavilo človeštvo, ne pa razvijajoči se duh naših otrok, ona odgovarja na vprašanja, ki so otroku deveta briga.« »Morebiti da ne vedo hotentotski, zamorski ali nemški otroci, kaj je zgoraj, kaj zdolaj, kaj je klop in kaj miza . . . Ruski otrok ne more in noče verjeti (ker preveč spoštuje učitelja in sebe), da bi ga resno izpraševali — ali je strop zgoraj ali spodaj, ali koliko nog ima.« In vrhutega so ta vprašanja zelo dvoumna. »Na vprašanja: kdo peče? kdo seka? kdo strelja? bi moral učenec odgovoriti: pek, drvar, lovec, a prav tako tudi lahko odgovori: pečejo mati, seka sekira, strelja učitelj, če ima puško . . .«

Glavni zmisel njegovih pedagoških študij, ki ga je jasno izrekel šele pozneje v polemiki, ki se je vnela med njim in Markovim, pa je ta, da Tolstoj ne veruje v »progres«. Progres je prinesel v svet pač mnogo pridobitev, a preprostemu narodu ni koristil. Posameznosti so se izboljšale, v celoti pa je prav toliko zla in slabega na svetu kakor poprej, ali še več. Kar je prej delal človek z roko, dela zdaj s stroji. Posledica je ta, da je bil prej zdrav, sedaj pa je bolan, prej je živel v prirodi zadovoljen, ker je živel s prirodo, sedaj pa je nezadovoljen in boleha odtrgan od prirode. Gre pa samo za srečo ljudi. Naj bo stvar sama na sebi še toliko vredna, ako ne koristi ljudem ali jim celo škodi, ni vredna, da bi človek veroval vanjo. »V starem svetu je bilo več svobode in enakosti nego v novi An-

gleški z njenimi kitajskimi in indijskimi vojnami, v novi Franciji z dvema Bonapartoma in celo v novi Ameriki z vročo vojno za pravo suženjstva.«

Leta 1862. se je Tolstoj oženil s Sonjo Behrovo, hčerjo mskovskega zdravnika Behra.

Naslednja leta (15 let) se imenujejo navadno leta družinske sreče. Literarni zgodovinarji jih imenujejo tudi vrhunec umetniškega ustvarjanja Tolstega.

Za razvitek notranjega človeka v Tolstem pa pomeni ta doba nekak zadržek, odmor. In ravno ta doba, v kateri nekoliko potihne njegovo nestrpno popraševanje in iskanje izhoda iz vprašanj življenja, v kateri stopi njegova želja po izpopolnjevanju samega sebe nekoliko v ozadje, baš ta doba bi bila postala za Tolstega kmalu jako usodna. Tolstoj je tako močna etična narava, tako silno iščoč duh, da ne more niti za oddihljaj odnehati od tega napreženega dela.

Velika romana, ki ju je pisal Tolstoj poslej, zgodovinska epopeja »Vojna in mir« (1864—69) in globoka in obširna socialna študija »Ana Karenina (1875—77), pa sta spričo svojih grandioznih prizorov pisatelja skoro povsem okrenila od subjektivnih premišljevanj. Tolstoj se je dvignil iz sveta svoje duše na svetovni oder življenja, s katerega je gledal čez meje dežela in let, s katerega je slikal cele množice, kakor so se razvijale pred njim v vojnah in družinskih krogih. S tem epičnim delom je zamoril v sebi za nekaj časa lirika. Dela drugih ljudi, ki se imenujejo zanimiva, slavna in veličastna, je opisoval in pri tem je presliševal zahteve svoje lastne duše. Pa njegov »jaz«, njegov strastni izpraševalec je bil pripravljen le še malo časa čakati. Tolstoj ga je dušil v »Vojni in miru« s Platonom Karatajevim, v »Ani Karenini« z Ljovinom. A prišel je čas, ko mu te drobtine niso več zadostovale. V osemdesetih letih se je nenadoma vzel in trdo vrgel pred Tolstega vprašanja: odkod sem? kam grem? in čemu sem na svetu? in za temi še staro nerešeno vprašanje: kako naj živim?

Poglejmo, kako je to prišlo.

Tolstoj se je v »Vojni in miru« odpovedal češčenju herojev, ker jih ni priznaval. Ne heroji, ampak slučajni, okoliščine in mase ustvarjajo vse. »V zgodovinskih dogodkih so takozvani veliki možje samo znamke, ki dajejo ime dogodku . . . Nam je neumljivo, da bi milijoni ljudi, kristjanov morili in mučili drug drugega zato, ker je Napoleon hlepel po oblasti, ker je bil Aleksander neomajen, poskus Anglije prekanjen in vojvoda Oldenburški razžaljen . . . Ravno tak

povod se nam zdi želja ali neželja prvega francoskega korporala, iti drugič v vojsko služiti: ker če bi on ne maral služiti in bi ne želel tudi drugi, tretji, tisoči korporal in vojak, bi bilo toliko ljudi manj v vojski Napoleonovi, in vojne bi sploh ne bilo . . . Miliarde vzrokov so se združile, da se je zgodilo to, kar je bilo . . . Postanek svetovnih dogodkov zavisi od slučajnega združenja proste volje vseh ljudi, sodelujočih pri teh dogodkih . . .« Ne Napoleon, ne Kutuzov, ne Aleksander, ampak vojaštvo, združenje sto in sto momentov in zlasti proste volje vseh je odločilo vojno. Torej ustvarjajo slučajno združeni momenti življenje. S tem, da je Tolstoj priznal, da je vse v življenju odvisno od slučajja, je skočil v deročo reko, ki ga je neprizanesljivo gnala proti prepadu. Če torej gospodari nad svetom slučaj, potem pa nima življenje večnega pomena . . . To je bilo brezno, od katerega je s strahom odskočil Tolstega duh.

Tolstoj pripoveduje sam, da se je mislil takrat, ko je videl pred seboj to brezno — brezpomembnost življenja, usmrtiti in odvreči življenje, ki nima zmisla: »Misel na samomor me je tako premagovala, da sem jo moral z zvijačo odganjati. Prenaglit se nisem hotel zato, ker sem hotel poprej vse poskusiti, da bi se oprustil te misli. Ako se mi to ne posreči, je še vedno časa za samomor, sem mislil sam pri sebi. In te misli sem bil poln v času, ko sem bil čez mero srečen, ko sem imel vse: ljubeznivo družino, obilna sredstva, ki so se neprestano množila, slavo, spoštovanje, zdravje, dušno in telesno moč, z eno besedo vse . . .«

Prišel je poželjivo iskati utehe v znanosti. Ali znanost je odgovarjala na sama stranska vprašanja. Pritrdil je Buddhi, Salomonu in Schopenhauerju, da je življenje zlo, da je vse ničevno. Ali zakaj večina ljudi ljubi življenje, ljubi z vso svojo naravo? Tu je pomen življenja. In Tolstemu se je zazdelo, da nazori Buddhe, Salomona in Schopenhauerja o življenju nimajo nič pozitivnega na sebi. V volji k dobremu leži zmisel življenja, in ta volja leži v naravi človeški. Človek mora biti svoji notranji naravi pokoren in potem bo iz sebe prosto, t. j. dobro delal. Človek je prost, uči Tolstoj in v načinu, kako razumeva on to prostost, se povsem strinja s svojim največjim antagonistom Nietzschejem. Človeška prostost obstoji v zavesti lastne oblasti nad seboj in nad svojo usodo. Kajti zapoveduje se le onemu, ki ne zna samega sebe ubogati. Tukaj se srečata Tolstoj in Nietzsche. Kdor je prišel tako daleč v svojem izpopolnjenju, temu res ni treba moralnih nauk. On si je sam morala. Morala nas podpira, dokler grešimo zoper samega sebe. Veriga je, s katero se

vežemo sami, ker ne zaupamo sebi, ker nismo prosti. Poslušamo moralo, ker sebe nočemo. Poslednjim — prostim ljudem ne bo treba morale. In kakšni bodo ti ljudje in kako se jim približujemo? Tu se ločita velika misleca. Nietzsche hoče, da je človek hujši in boljši, Tolstoj, da je dober, ker je prirodno dober, ker je — kraljestvo božje v njem.

Človeško naravo, prirodno dobroto pa strašijo »strahovi«, kraljestvo božje v človeku je zagrnjeno z njimi. Kristus jih je že pregnal. Pa prišli so spet. Treba je iti torej zopet nazaj h Kristusovemu nauku: »Otročiči, ljubite se med seboj!«

V preprostem narodu je prirodna dobrota — kraljestvo božje najmanj zasuto s »strahovi«. In v narodu je ustvarilo delo stoletij in stoletij nekaj, kar uničuje nasprotje med končnim in neskončnim. In to je — vera. Delo stoletij je porodilo idejo o neskončnem, večnem bitju, o božanstvu duše in njene združbe z Bogom.

Tolstoj ni imel vere, ko je spoznal, da mora verovati. In začel je obupno iskati Boga. Vedel je iz Kanta, da se Bog ne da dokazati. Začel je prositi Boga, da bi se mu dal odkriti. Dokler je Boga čutil, se mu je zdelo življenje mogoče, kakor hitro je dvomil, je obupoval. »Kaj pa še iščem . . . saj Bog je tu . . . Bog je ravno ta »nekaj«, brez katerega se ne da živeti. Torej: Boga poznati ali pa živeti, je eno in isto; Bog je življenje. In od takrat je bilo v meni in okrog mene vse jasno in svetlo, in ta svetloba me ne zapusti več.«

A v religiji ni našel Tolstoj nobenega svojega verskega ideala. Začel je sam racionalno razlagati Kristusov evangelij. Kajti racionalizem in religiozna potreba si v njem ne nasprotujeta, ampak sta med seboj v soglasju. Racionalizem je Tolstega Kristusov nauk in racionalizem je njegova religija. Zato se njegova religija ne more imenovati več vera, ampak veda. Religija ni Tolstemu to, kar je materialistom, namreč pojav, ki je spremljal razvitek človeštva dotlej, dokler ni ta razvitek religije same prehitel.

Tolstoj razume pod religijo zmožnost, spoznati pomen življenja, videti dobro in zlo. O njegovem samovoljnem prirejanju svetega pisma ne morem tukaj govoriti. O tem kroži toliko brošur po svetu, da se ni več težko informirati o njegovem krščanstvu. Opozarjam samo, da on ni iskal religije toliko za druge, kolikor zase, da je zelo nevoljen, če ga kdo, imenuje osnovatelja kake verske sekte, da je pisal »V čem obstoji moja vera«, ne pa »V čem naj obstoji vaša vera«, da v verskem oziru še vedno ni izrekel zadnje besede in še

vedno išče in naposled — da so ljudje, ki niso imeli nobene vere, se zaleteli za njim, mu verovali vsako besedico, kakor da bi bil šele on odkril evangelij.

Leta 1881. je prebil Tolstoj največ teh dušnih bojev, a oglašali so se v njem že prej. V dokaz služi njegov Ljovin v »Ani Karenini«. Njegova podoba je verna slika začetka in postanka teh bojev v pisatelju samem. Tolstemu so že silili lastni dušni boji pod pero. Zato pa se čitajo vsi ti Ljovinovi dušni boji, njegovo iskanje religije in pomena življenja, njegova praktična filozofija in želja, pomagati narodu, dvigniti ga z delom in organizacijo (nekako nadaljevanje »Vlastelinovega jutra«) v takem romanu, kakor je Ana Karenina — nekako prisiljeno. Kakor da bi ne spadalo v okvir romana, ker nima zveze z ostalo snovjo. Ali v Tolstem je že silila njegova narava na dan, in ni si mogel kaj, da bi ne bil vsaj v eno osebo vlil nekoliko onega, kar je prekipevalo njegove prsi.

Čas njegovih najhujših dušnih bojev pomeni leto 1881. V predgovoru k zbranim spisom G. Maupassanta 1894. pravi: »Isti čas, leto 1881., je bil zame zelo bridka doba notranje prestrojbe vsega mojega naziranja, in v tej prestrojbi je bila ona delavnost, ki se imenuje umetniška, in kateri sem prej posvečal vse svoje sile, ne samo izgubila zame prejšnjo pripisovano ji važnost, ampak mi je bila postala naravnost zoprna na onem nepristojnem mestu, katero je zavzemala dotlej v mojem življenju in ga zavzema vobče v pojmovanju ljudi bogatih stanov.«

In res je za par let prenehal delovati za druge, ker je moral delati zase. A za dolgo se ni mogel zdržati umetniškega ustvarjanja. Kakor hitro si je bil odgovoril na najsilnejša vprašanja, ki so bila navalila nanj liki lavine na samotno ogromno skalo v gori, je zopet sedel in napisal novelo »Smrt Ivana Iljiča«. Ta novela, ki je nastala med leti 1884—86 in je sledila na popolno preobrazbo pisateljeve notranjosti, je bržkone najdovršenejše delo Tolstega. Življenje in smrt je bilo dobilo zanj v njegovih dušnih bojih povsem nov pomen, in vsa velikanska energija teh bojev se je zlila v to novelico. Tolstega je že prej vedno zanimal problem smrti; zato je umevno, da je sedaj po očiščenju svojega dušnega življenja najprvo posegel po tem problemu in izkušal premotriti smrt s svojega novega stališča in z jasnejšimi očmi. Novela je vzbujala nenavadno zanimanje.

Dejanja je v njej malo. Ivan Iljič je preživel mladost kakor vsi mladi ljudje, je postal uradnik in dela karijero. Po nesreči pade s stola v sobi in odslej boleha. Ta bolezen je odganjanje smrti ali

pravzaprav opazovanje njenega prihoda. In v tem opazovanju leži strašna lirična realitika.

Ivan Iljič je resno bolan in želi, da bi ga vsi pomilovali. V resnici ga vse pomiluje, a celo žena in hči komaj čakata, da bi končal svoje pripovedovanje, kaj mu je rekel zdravnik. Mudi se jima na izprehod. — Človek gre smrti nasproti. Kam gre? V popolno negotovost. To je vendar važno. Pa vse okrog je malomarno in brezbrizno. To so oni ljudje, katerih mnenje je bilo termometer tvojega življenja. Celó življenje govore ljudje, o vsem govore ljudje. O smrti pa nič. Tudi takrat ne, ko je že na pragu. Vsi okrog njega mislijo, da gre vse na svetu po prejšnjem. Pa ne gre, ker je on bolan. Mogel bi celo umreti. — Ivan Iljič ve, da umira, pa on ni navajen na kaj takega in vrhutega ne razume tega, nikakor ne razume, ne more umeti. — Spomni se stavka iz logike: »Kaj je človek; ljudje so umrjoči; zato je tudi Kaj umrjoč.« Ta stavek se mu je zdel celo življenje pravilen, pa samo glede Kaja, a nikakor ne glede njega samega. Kaj je bil vendar človek, namreč človek sploh, in to je bilo čisto prav. A on ni niti Kaj niti človek sploh, ampak popolnoma, prav popolnoma posebno bitje, bitje samo zase, različno od vseh drugih.

Ivanu Iljiču vse laže, da je samo bolan, pa da ne bo umrl. Ljudje mu lažejo na prav isti način, kakor imajo navado lagati pri svojih ničevnih, brezpomembnih pojedinah in pogovorih. In to je zanj grozno. »Laž na predvečer njegove smrti, ki je ponižala ta strašni akt — triumf smrti na stališče vseh njih vizitov, gardin, jesetrov pri pojedinah . . . ga je strašno mučila. Ves strašni, žalostni akt njegovega počasnega umiranja so stavili vsi njegovi domači in znanci na stopinjo slučajne neprijetnosti, nekake nedostojnosti (kakor se to godi s človekom, ki stopi v obednico, razširjaje neprijeten duh).« Nihče mu ne govori resnice, samo mladi sluga, kmetski fant Gerasim, ga ne slepi. On mu potrpežljivo drži cele noči noge nakvišku, da mu lajša bolešno stanje. Pri tem se navadno smehlja s svojim zdravim nasmehom. Samo on ne laže: »Vsi bomo umrli,« pravi, ko ga sili Ivan Iljič, naj gre spat, saj mora biti že zaspan in truden. »Zakaj bi se malo ne potrudil?« Za umirajočega rad kaj stori. Tudi on bo umrl in potreboval postrežbe.

Kmet Gerasim je v noveli edina točka veselja in sreče, na kateri more človek počiti v tej zaduhli atmosferi visoke družbe. Tolstoj nahaja samo v prirodnem človeku čisto resnico, v kulturnem človeku so jo izpačili oziri koristi in škode, torej sebičnosti. Zato so v nje-

govih proizvodih zastopniki resnice navadno ljudje nižjih razredov. V »Vojni in miru« najde Pierre po dolgih blodnjah resnico v ječi, v družbi preprostega Platona Karatajeva, ki ga je »ohranil za vselej v svoji duši kot najsilnejši in najdražji spomin in posebljenje vsega ruskega, dobrega in dovršenega.« V »Ani Karenini« pomaga Ljovinu povsem slučajno kmet Fjodor rešiti najmučnejša vprašanja: »No da — ljudje so vsake vrste: eni žive samo zase, recimo Mitjuha, on samo svoj trebuh tlači — a Tokanič je pravičen starec. On živi za dušo, misli na Boga.« — »Kako misli na Boga? Kako za dušo živi!« je Ljovin skoraj zakričal. (Dalje prihodnjič.)



Monolog umirajočega samca.

Prešla so leta . . . Vi pa ste gospa . . .
 In k svoji materi ste prišli spet
 od tam, kjer je sedaj Vaš novi dom . . .
 Kako ste krasni! . . . Toda lepši je
 ta Vaš otrok, ta Vaš nebeški cvet,
 ki bi takoj ukral Vam ga . . . Ah, Bog,
 moj dom je grob, moj dan je temna noč,
 in roža ta zvenela bi pri meni.

In skrivoma ko tat, ko hudodelec,
 ki se polagoma mori, mori,
 navajam svoja pota tja, odkoder
 odhajate, kamòr prihajate . . .

Kako ste krasni, lepa mlada mati!
 Ponosno hodite po drevoredu:
 pred Vami zdaj kot sreča dni bodočih,
 za Vami zdaj kot sreča dni preteklih,
 ob Vas sedaj kot sreča dni sedanjih
 ta skače angelček — to dete Vaše!

In jaz Vas gledam tu iz mrzle sence . . .
 Na Vas pa sije solnce, solnce, solnce,
 in v temo Vam ne gledajo oči!

Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

(Dalje.)



o letu 1881. se je Tolstoj tudi najprej posvetil preprostemu ljudstvu in mu razložil svoje nazore o življenju in Bogu v celi vrsti »Narodnih povesti« (1881—1885), ki so pravi biseri svetovne literature. Študijam preprostega naroda je posvečena tudi pretresljiva, tragičnega realizma polna drama »Moč teme«, ki kaže obenem globoko poznavanje ruskega kmeta. Turgenjeva kmetje v »Lovčevih zapiskih«, ki so veljali dotlej za najfinejše opazovane in načrtane ruske kmete, so obledeli pred kmeti Tolstega v »Moči teme« (1887).

Leta 1889. je poslal Tolstoj svojo »Kreutzerjevo sonato« v svet. Tudi ona je košček evangelija prerojenega Tolstega. Tolstoj je do obisti spoznal kulturno tolpo, živel je sam v njeni psihiki in njeni — naravi. Zato je napisal nekaj strani naravoslovja moderne družbe. On je bil tudi mož za to. Ali zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi. Tolstoj je bil bolešno interesiran v tej bolni — do perverznosti bolni družbi, in njegovo naravoslovje se je izpremenilo v patologijo moderne družbe. Tolstoj je bil s svojo naravo skozi dolgo vrsto let sam prizadet pri tem boleštnem delu, ki se vrši v človeštvu, razjedajoč in izpodkopujoč ga pod sankcionirano odejo formalne morale. V imenu morale, v imenu rešitve človeštva, z namenom, opozoriti ga na to tiho delo temnih sil, ki ga malokdo sluti na drugih, ki ga pa vsakdo čuti na sebi in zato misli, da je samo parcielno in ne splošno zlo, se je dvignil Tolstoj. Da, v »Kreutzerjevi sonati« je mnogo subjektivne ogorčenosti, onega posebnega tolstovskega lirizma, ki je prekipel oškodovano, prizadeto dušo. In zato je »Kreutzerjeva sonata« obtožnica, vržena celi človeški družbi brezobzirno v obraz. Nje akti so dolga, v pustih strasteh izgubljena leta nič manjšega človeka, kakor je Tolstoj. Najbrezbožnejša knjiga je, ker grmi zoper vsa klavrna božanstva konvencionalne mode. Najreligioznejša knjiga je, ker se v silnem, svetem patosu poteza za tezo, ki je vsem religijim lastna. Da, ta »trikrat prokleta« knjiga ni nič drugega, nego odmev one zapovedi, ki je zagrmela s Sinaja: »Ne prešestvuj!«

»Kreutzerjeva sonata« je vzbudila ogromno senzacijo. Morebiti v celem stoletju ni vzbudila nobena knjiga toliko šuma. Povsem

naravno! Saj se je neljubo dotaknila rane, za katero krvavi vesoljno človeštvo, vsled katere umira družabna sreča in blagostanje in se strmoglavljajo množice v grozno brezno. In vse to se je gledalo, dotlej z nekim tihim strahom. Z neko patriarhalno in naivno tenčico se je zakrivalo to, češ, da se kdo ne pohujša. Ali prav to, kar je bilo skrito, je bilo vabljivo. Takrat pa je Tolstoj strgal tenčico in z vzklikom: »Čistost je v znanju, nečistost v nevednosti!« zažgal svoj kres — »Kreutzerjevo sonato«.

Sedanja družba živi v mnogoženstvu in mnogomoštvu. A tega življenja ni dala priroda, ampak je društveno zlo, bolezen, do katere do zadnjega časa niti medicina ni hotela priti z diagnozo. In to splošno mnenje, da je to stanje človeške družbe naravno, je olje, ki se vliva na svetovni požar. »Z menoj se je zgodilo to,« pravi Pozdnišev, »kar se zgodi z več nego devetimi desetimi mladeničev našega stanu, pa tudi kmetiškega: jaz nisem padel vsled zapeljivosti lepe ženske — ne, nobena ženska me ni zapeljala, jaz sem padel zato, ker je obdajajoča me sreda videla v tem, kar je bilo moralni padec: ali — povsem zakonito in za zdravje potrebno funkcijo, ali — povsem naravno in ne samo odpustljivo, ampak celo nedolžno zabavo za mladega človeka. Jaz nisem umel, da bi bil to padec. Začel sem se vdajati tej — deloma — prijetnosti — deloma — potrebi, ki sta lastni, kakor se mi je pravilo, gotovi starosti; začel sem se vdajati razuzdanosti prav tako, kakor sem bil začel piti in kaditi . . . Razuzdanost je fizično stanje, podobno stanju morfinista, pijanca ali kadilca. Kakor zadnji trije niso normalni, tako tudi prvi ni normalen. Kakor zadnje tri spoznaš po obrazu, tako spoznaš tudi prvega po pogledu, s katerim se ozre po ženski.«

Tolstoj se obrača zoper dvojno moralo, ki zahteva od ženske čistost do zakona, moškemu pa dovoljuje, da meri in zapravlja svojo sodbo o ženski na žrtvah prostitucije. Tolstoj je pokazal v osebi Pozdniševa; kam vvdijo taki zakoni.

Tolstoj stoji v direktnem nasprotju z Zolo. Zola je postavil na čelo svojega evangelija rodovitnost. On, ki je že prej slikal ljudi vedno le kot člene mase, se potezal za svobodo in pravico mase, opazoval človeka samo v masi, kolikor ga vladajo živci in kri, si je ostal tudi v prvem svojih projektiranih štirih evangelijev, v »Plodovitosti« zvest. A Tolstoj, ki išče v masi vedno človeka, namreč njegovo dušo, ki ga iz kraja nezavestnega, mašinskega dela množice navaja vedno na samostojno premišljeno in preudarjeno delo, Tolstoj, ki se vedno poteza za svobodo in pravico individua,

ki v imenu te svobode in pravice protestira proti kolektivizmu, v katerem postane človek brezčuten ud velikega stroja (»v mestu more človek preživeti sto let in ne domisliti se, da je že zdavnaj umrl in izginil,« pravi Pozdnišev v »Kreutzerjevi sonati«), Tolstoj, ki hoče, da bi bil svet dober, zahteva konsekventno, da morajo biti prej posamezni udje dobri. Zato Zola povprašuje: koliko otrok? in Tolstoj: kakšnih otrok? In če pomerimo oba na Schopenhauerjevem znanem stavku: »Der Geschlechtstrieb arbeitet stets dem Hunger in die Hände,« odmerili bomo Zolinemu evangeliju delokrog spolnega nagona in evangeliju Tolstega delokrog lajšanja glada tako, da drugi preživlja, kar je prvi spravil na svet.

Zanimivo je to, da se s Tolstim strinja v obsodbi sodobnega zakona najbolj njegov največji nasprotnik Nietzsche:

»Ehe: so heisse ich den Willen zu Zweien, das Eine zu schaffen, das mehr ist, als die es schufen. Ehrfurcht vor einander nenne ich Ehe als vor den Wollenden eines solchen Willens. Das sei der Sinn und die Wahrheit deiner Ehe!

»Ach, diese Armut der Seele zu zweien! Ach, dieser Schmutz der Seele zu zweien! Ach dies erbärmliche Behagen zu Zweien! Nicht nur fort euch zu pflanzen, sondern hinauf, — dazu, oh meine Brüder, helfe euch der Garten der Ehe!«

Nietzsche se strinja s Tolstim tudi v načinu, kako se naj sklepajo zakoni. Tolstoj odgovarja na to vprašanje! »Nikakor ne iz ljubezni, ampak iz preračunjenja; seveda ne smemo tega razumeti kakor doslej, ampak ravno narobe; to se pravi: ne sme se stopati v zakon s čutno ljubeznijo, ampak s preračunjenjem — ne kako in s čim se bo živelo (saj vsi žive), ampak če je gotovo, da nas bo naša bodoča žena pri našem delu za blagor človeštva podpirala ali ovirala.« In Nietzsche pravi:

»Es sollte nicht erlaubt sein im Zustande der Verliebtheit einen Entschluss über sein Leben zu fassen und einer heftigen Grille wegen den Charakter seiner Gesellschaft ein für allemal festzusetzen; man sollte die Schwüre der Liebenden öffentlich für ungiltig erklären und ihnen die Ehe verweigern, und zwar, weil man die Ehe unsäglich wichtiger nehmen sollte.«

Ali čisto mladostno ljubezen ceni Tolstoj vendar zelo visoko, kar je pokazal zopet v svojem »Vstajenju«. V tem se popolnoma strinja z Ibsenom. Ker tudi »Ibsenu« komedija ljubezni ne obstoji v neizogibljivi erotični iluziji, v njegovih očeh je ta sama nedostopna kritiki in uživa vso njegovo simpatijo, ampak v oslavljenju značajev

in prozaičnem filistrstvu, ki se pojavlja kot posledica zakonov, sklenjenih prvotno iz erotičnih motivov.«¹⁾

Tako mogočna beseda, kakor jo je izpregovoril Tolstoj v »Kreutzerjevi sonati«, ni mogla ostati brez odzivov. Na Ruskem je mnogo pisateljev označilo o tej važni točki svoje stališče za ali proti Tolstega nazorom. Znanе so povesti Golicyna, Tolstega sina, Ljeskova in dr., v Nemčiji so se pisali celo odgovori s takimi-le naslovi: Mehring, S. Die Pfennig-Sonate. Eine Tolstojfelei. Berlin 1890, Trautweit. 60 Pf. Glavni boj pa se je preselil v Skandinavijo. Tu je bil Ibsenov individualizem rodil smer, katero so vodili zlasti »Pirati« (tako imenovani po listu veseljaških dijakov) in oznanjevali »prosto ljubezen«. Proti njim je spisal Björnson brošuro »Enoženstvo in mnogoženstvo« in potem je šel od kraja do kraja po Skandinaviji in govoril pred brezštevilnim občinstvom zoper to družabno zlo. Pričela so se ustanavljati društva zlasti dijakov, ki so hoteli čisti stopiti v zakon. V poslednjem času je pisal o higieni vzdrževanja tudi češki filozof Masaryk v svojih knjigah »Naše nynější krise« in »Mnohoženství a jednoženství«. Lansko leto je izdal peterburški zdravnik Vlad. Wolfson knjigo »Kreutzerjeva sonata s higienskega stališča. Higiena vzdrževanja«.

Čednost, ki je bila prišla že iz mode, je našla zopet vstop v človeško družbo. Mladina je postala njena zagovornica,²⁾ »hrepeni, da bi posvetila svoje moči najplemenitejši stvari,« pravi Björnson o naminani brošuri.

* * *

Pričakovati je bilo, da izrazi Tolstoj po svoji mogočni prestrojitvi samega sebe svoje mnenje tudi o umetnosti in da označi svoje stališče nasproti »delavnosti, kateri je posvečal vse svoje sile.« V vsem njegovem razvitku smo opazali nagnjenje, označiti z vsake nove faze dušnega napredovanja svoje mnenje o stvareh, ki so mu bile

¹⁾ J. Brandes: Henrik Ibsen. Citat po ruskem prevodu v »Russki mysli«, 1887. zv. sept.

²⁾ Med jugoslovansko mladino se je zlasti dijaštvo, zbrano okrog »Nove dobe« in poslej okrog »Glasa«, zavzelo za to idejo: »To vprašanje trka na našo vest. Ne moremo biti dobri ljudje, a zato tudi ne dobri patriotje, dokler se ne odločimo v tem vprašanju, dokler ne znamo spoštovati svetinje tuje obitelji, svetinje človeka — žene, dokler nismo v stanu osnovati dobre, čiste obitelji, dokler trpimo na telesu družbe — katere del smo — ono gnojno, smrdljivo nesnago: prostitucijo, s katero podpiramo najstrašnejše suženjstvo, jedek strup, ki kuži očete in sinove. Domovina nam je trhla, dokler smo mi — vsebina domovine — trhli.« (Glas, br. 2., str. 71.).

vedno pri srcu. Toda kakor je dobila po 1881. letu za Tolstega smrt čisto nov pomen, človeška družba povsem novo oceno, morala si je tudi umetnost dovoliti nekatero izgubo: celo Tolstega muza je rešila iz te stroge preiskave samo dva neznatna nakita: »Bog pravico vidi, pa je takoj ne razodene« in »Kavkaški ujetnik«. Vse druge umotvore je Tolstoj odvezel svoji muzi, ker niso mogli pod njegovo definicijo umetnosti.

Tolstega knjiga »Kaj je umetnost« je izšla leta 1898., a pisal jo je, kakor sam pravi v epilogu, skozi dolgih 15 let. Že leta 1894. je v predgovoru k zbranim spisom Maupassanta nekaj vrst, ki so napovedovale, kakšna bo njegova študija o umetnosti. Že tukaj zahteva Tolstoj od pisatelja talenta. Talentiranega imenuje Tolstoj onega pisatelja, ki sili k nepretrganemu zanimanju, in sicer s tem, da vidi v predmetih, ki jih opisuje, nekaj novega, česar navadni človek ne vidi; da se čitatelj, ki je morebiti sam videl dotične stvari ali podobne prizore, vprašuje in čudi, zakaj on tega ni videl kakor pisatelj. Pisatelju-umetniku stavi tri pogoje: 1) pravilno t. j. npravstveno razmerje avtorja k predmetu, 2) jasnost v pripovedovanju ali, kar je isto: lepoto oblike, 3) odkritosrčnost, neprikrito čuvstvo ljubezni ali mržnje do tega, kar pripoveduje.

Zoper študijo »Kaj je umetnost« se je mnogo pisalo v vseh večjih literaturah. »Moderna« je grajala zlasti to, da Tolstoj ni proglasil liki estetiki-fiziologi za bistvo umetnosti prekipevanja čuvstva, nekakega iznebljanja prebitka nakopičene čuvstvene energije, in se je spotikala ob definiciji Tolstega, ki trdi, da je umetnost zmožnost človeka, prevzeti¹⁾ s svojimi čuvstvi druge ljudi. — In v tem ima »Moderna« po mojem mnenju prav. Ali prav je mislil tudi Tolstoj. Njegova zmota obstoji samo v tem, da je proglasil ono, po čemer se spozna pravi umotvor, da je proglasil učinek za bistvo. Sicer pa zapazi vsakdo, ki je s pozornostjo prečital njegovo knjižico, da on sam nevede in nehote priznava isto, kar moderni. Na nekem mestu pravi, da je umetnost nastala na ta način, da je »kdo iz naroda občutil silno čuvstvo in imel potrebo, razodeti ga drugim ljudem.« In tudi sicer govori o umetnosti zmerom le kot o izrazu intenzivnih čuvstev. Pri tej zamenjavi bistva z učinkom pride človeku na um, da je Tolstoj kot globoko izražena umetniška individualnost bistvo umetnosti prezrl kakor nekaj, kar se samo ob sebi razume. On, ki je posvečal toliko študij problemu o razmerju človeka do

¹⁾ Tolstoj rabi besedo *запечатлѣть*, kar bi se reklo po naše »okužiti«; primernejšega izraza ne morem najti. Nemški izraz je *anstecken*. *Pis.*

človeka, občevanju, vplivanju ljudi v vzajemnih odnošajih, on, ki je premišljeval toliko o delu za svojega bližnjega, o življenju, o rečeh, ki se tičejo samo ljudi — si je ostal tudi tukaj zvest in je opravičil človeško umetnost samo v toliko, kolikor blagodejno vpliva na razmerje človeka do človeka. Iz tega se razlaga tudi namen, ki ga pripisuje Tolstoj umetnosti. Naj sledi tu nekaj poglobitnih točk iz njegove knjige »Kaj je umetnost«.

»Kakor služi beseda, izražajoč človeške misli in izkušnje, kot sredstvo edinjenja ljudi, prav tako deluje tudi umetnost. Posebna lastnost tega sredstva občevanja, ki ga odlikuje pred občevanjem z besedo, obstoji v tem, da podeljuje človek z besedo drugemu človeku svoje misli, z umetnostjo pa podeljujejo ljudje drug drugemu svoja čuvstva . . .

Umetnost se začneja takrat, kadar človek z namenom podeli drugim ljudem čuvstvo, katero je občutil sam, obnavlja dotično čuvstvo v sebi in ga izraža v gotovi vnanji formi. — —

In vprav v tej zmožnosti človeka, prevzeti s svojimi čuvstvi druge ljudi, korenini umetnost. — Umetnost je človeško ustvarjanje, obstoječe v tem, da podeljuje človek namenoma, pod gotovimi vnanjimi znaki drugim ljudem svoja čuvstva, pa da so drugi ljudje prevzeti od teh čuvstev in jih preživljajo po svoje. —

Umetnost ni, kakor govore metafiziki, pojav neke skrivnostne ideje, lepote, Boga; ni, kakor pravijo estetiki-fiziologi, igra, potom katere se izneblja človek prebitka nakopičene energije; ni produkcija prijetnih predmetov, in kar je glavno, ni — naslada; ampak je za življenje in stremljenje proti blagru posameznega človeka in človeštva sploh neobhodno potrebno sredstvo človeškega občevanja, družee ljudi v istih čuvstvih.

Ako bi ljudje ne bili zmožni sprejemati vseh onih potom govora podeljevanih misli, ki so jih izmislili že prej živeči ljudje, in podeljevati svojih misli drugim, bi bili podobni zverem in Gašperju Hauserju.

Ako bi se ljudje ne dali prevzeti umetnosti, bi najbrže bili še bolj divji in zlasti še bolj razedinjeni in sovražni, nego so zdaj.

Vrednost umetnosti, t. j. čuvstev, ki jih umetnost podeljuje, zavisí od tega, kako ljudje umevajo pomen življenja, od tega, v čem ljudje vidijo dobro in zlo življenja. Opredeljuje pa se dobro in zlo življenje s tem, kar se imenuje religija . . . Vselej, v vsakem času in v vsaki človeški družbi je vsem ljudem te družbe lastna religiozna zavest, kaj je dobro in kaj je zlo, in baš ta religiozna zavest tudi

določa vrednost čuvstev, katera podeljuje umetnost. In zato se je priznavala vselej in pri vseh narodih umetnost, podeljujoča čuvstva občne religiozne zavesti, za dobro in se je podpirala.«

Zatem zasleduje Tolstoj umetnost kot izraz vsakokratne religiozne zavesti do današnjega časa. Pri tem skuša dokazati, kako je cerkev, nositeljica Kristusovega nauka, ki je najbolje opredeljal dobro in zlo, pričela živeti Kristusovemu nauku nasprotno življenje, kako so vsled tega ljudje odpadali od cerkve in se pogrezali v brezverje, ker niso imeli v sebi sile, uravnati samostojno življenje na podlagi npravstvenih Kristusovih zakonov. V tem jih je namreč oviralo njih socialno stališče. »In baš sredi teh ljudi je vznikla umetnost, ki ni več slonela na izražanju čuvstev, izhajajočih iz religiozne zavesti, ampak samo na lepoti, z drugimi besedami, na nasladi . . . Lepota namreč — če se ne zadovoljimo z besedami, ampak povemo to, kar razumevamo — lepota ni nič drugega kakor to, kar nam ugaja. Pojem lepote ni enak pojmu dobrote — oba pojma se stavita pogosto na eno višino — ampak mu prej čisto nasprotuje, zato ker pomeni dobro povečjem isto, kar je zmaga nad nagnjenjem.

Brezverstvo višjih krogov evropskega sveta je provzročilo, da je stopila na mesto umetnosti, katere namen je, podeljevati ona višja čuvstva religiozne zavesti, do katerih je napredovalo človeštvo, da je stopila na njeno mesto umetnost, katere namen je, pripravljati največjo naslado gotovemu krogu ljudi . . . Prva posledica tega je bila, da je izgubila umetnost svojo brezkončno raznoobrazno in globoko religiozno vsebino. Druga posledica tega je bila, da je umetnost, namenjena samo malemu krogu ljudi, izgubila lepoto oblike ter postala prisiljena in nejasna. Tretja in glavna posledica je bila, da je prenehala biti odkritosrčna in je postala izmišljena in razumničasta.

Raznoobraznost čuvstev, izvirajočih iz religiozne zavesti, je brezkončna, in vsa so nova, zato ker religiozna zavest ni nič drugega nego napominjanje novega, nastajajočega razmerja človeka do sveta. Čuvstva, izvirajoča iz želje po nasladi, pa so ne samo omejena, ampak že zdavnaj preiskana in sto in stokrat izražena. In zato je privedlo brezverstvo višje evropske kroge, kar se vsebine tiče, do najbolj revne umetnosti. Osirotelost vsebinske strani umetnosti višjih krogov se je povečala še vsled tega, ker je prenehala njih umetnost obenem biti religiozna in narodna. Na ta način se je še bolj zmanjšal krog čuvstev, ki jih je izražala umetnost, zato ker je krog čuvstev, katere preživljajo gospodujoči in bogati ljudje, ne znajoči truda, vzdržujočega pravo življenje, brez primere manjši, ubož-

nejši in ničevnejši nego krog čuvstev, lastnih delavskemu narodu. Navadno se sicer misli, da je življenje delujočega naroda vsebinsko revno, a naše življenje, življenje praznih ljudi, da je polno zanimivosti. V resnici pa je življenje delujočega naroda brezkončno raznolično, a čuvstva ljudi našega kroga se dajo reducirati na tri jako ničevna in enolična čuvstva: na čuvstvo ponosa, spolovne pohote in svetovne bolesti. V prvih časih oddeljenja umetnosti višjih krogov od narodne umetnosti je v umetnosti gospodovalo čuvstvo ponosa. Tako tudi v renesansi, ko je bila glavna vsebina umotvorov proslava mogotcev, papežev, kraljev, vojvod . . . Nato se je bil pričel čimdalje bolj vselejvati v umetnost element spolovne pohote, ki je postal sedaj neobhoden pogoj vsakega (z jako malimi izjemami, a v romanih in dramah brez izjeme) umotvora umetnosti višjih krogov. Od Boccaccija do Marcela Prevosta je vsa literatura polna čuvstva spolovne pohote v vseh mogočih variacijah. Prešestvovanje ni samo priljubljena, ampak skoro edina snov romanov. Večina francoskih slik predstavlja žensko nagoto v najrazličnejših pogledih. V novi francoski literaturi se težko najde stran ali pesem, kjer bi se ne opisovala nagota in bi se vsaj dvakrat prilično ali neprilično ne uporabljala priljubljena beseda »nu« . . . To so proizvodi ljudi, bolnih za erotično manijo. Ti ljudje očitvidno mislijo, ker se je vse njih življenje vsled boleznega stanja koncentriralo na razmazovanju splošnih nesramnosti, da je življenje vsega sveta tudi tam koncentrirano . . .

Kakor hitro se je umetnost višjih krogov oddelila od narodne umetnosti, se je pojavilo tudi prepričanje, da mora umetnost biti umetnost, če je prav nerazumljiva masam. Kakor hitro pa se sprejme ta teza, mora se konsekventno sprejeti tudi stavek, da more biti umetnost razumljiva samo malemu številu izbranih in naposled samo dvema ali enemu — najboljšemu prijatelju — samo sebi. Tako tudi govore sedanji umetniki: »Jaz delam in umem samega sebe; ako me kdo ne ume, toliko slabše zanj.« Kulturni tolpi je jako priljubljen stavek, da jè treba umotvor, ako se hoče občutiti, razumeti (kar v resnici pomeni toliko, kakor priučiti se nanj). Že ta stavek kaže, da je to, kar se naj na tak način razume, slaba ali pa sploh ni umetnost.« . . . Voltaire je rekel: vsaka umetnost je dobra razen one, ki dolgočasi. Tolstoj bi rajši rekel: vsaka umetnost je dobra razen one, ki je neumljiva, z drugimi besedami, ki ne napravi vtiska.

»Odkar je umetnost nehala biti narodna, je začela sprejemati v se ponaredbe umetnosti . . . Vsenarodna umetnost nastaja namreč samo tedaj, kadar kdo iz naroda občuti silno čuvstvo in ima potrebo,

razodeti ga drugim ljudem. Umetnost bogatih krogov pa ne nastaja vsled potrebe umetnika, ampak pogosto vsled tega, ker potrebujejo ljudje višjih krogov razvedril in jih drago plačujejo.« Vsled tega, meni Tolstoj, so nastali umetniki, ki niso več umetniki. S pomočjo spekulacije na zanimanje občinstva so se naučili četverne rokodelske umetnosti: 1) izposojevanja, 2) posnemanja, 3) presenečevanja in 4) zanimanja. Teh štirih lastnosti se naj sedanji »umetnik« nauči in veljal bo za umetnika. Seveda umetnik to ne bo, ampak samo roko-delec, ker umetnosti se ni moči naučiti.

»Dobra umetnost sedanjega časa mora biti krščanska umetnost. In ta umetnost mora biti katoliška v pravem pomenu te besede, t. j. vesoljna, in zato mora ediniti vse ljudi. Edinijo pa vse ljudi samo dvojna čuvstva: čuvstvo, izvirajoče iz zavesti, da smo otroci božji in bratje med seboj, in najpreprostejša čuvstva življenja, toda taka, ki so dostopna vsem ljudem, kakor n. pr. čuvstva veselja, usmiljenja, živahnosti, miru i. t. d.

Sedanja umetnost je docela nasprotna pravi umetnosti, ker razedinja ljudi in jih dela razuzdane s tem, da jim podeljuje najslabejša in najškodljivejša čuvstva: praznoverja, lažnivega patriotizma in zlasti pohote. Vsi vemo sami o sebi, in očetje in matere vedo o svojih otrokih, kako trpe ljudje dušno in telesno ter zapravljajo moči vsled razbrzdanosti v spolni pohoti . . . In kaj? Vsa naša umetnost, prava in ponarejena, podžiga samo spolovno ljubezen . . .

I po vsebini i po obliki bo umetnost bodočnosti čisto dugačna, nego je ta, ki se smatra za umetnost sedanjosti. Vsebinska prihodnje umetnosti bodo samo čuvstva, navajajoča ljudi k edinosti ali jih zedinjajoča v resnici; oblika pa bo taka, da bo dostopna vsem ljudem. In zato ne bo v prihodnje ideal popolnosti izključenost čuvstva, ampak njega splošnost . . .

Umetnost ni naslada, ni zabava in ni razvedrilo. Umetnost je nekaj velikega . . . Namen umetnosti našega časa je, iz sfere razuma in čuvstva izvajati resnico, da je blagor ljudi v njih bratskem zedinjenju, in tako ustanavljati na razvalinah sedanjega sistema nasilnosti kraljestvo božje, t. j. ljubezni, ki je nam vsem najvišji cilj življenja. Morebiti odkrije v prihodnje znanost umetnosti nove, višje ideale, in umetnost jih bo uresničevala; namen umetnosti našega časa je jasen in določen. Naloga krščanske umetnosti je, uresničiti bratsko zedinjenje človeštva.«

Evropsko in tudi rusko občinstvo vidi v življenju in učenju Tolstega vse polno paradoksov. Navadili smo se, da nam že samo

ime Tolstoj pokliče v spomin moža, obdanega s samimi paradoksi in pretiravanji. Pri tem je treba pomisliti, da je Tolstoj vse, kar je delal in pisal, delal in pisal iz sebe in da je celo življenje stremil samo za lastnim izpopolnjenjem. Dvigal se je iz občnega, nizkega nivo brez vsake opore, iz lastne moči. In zato se zdi človeku, kakor da bi hotel neumorni iskalec resnice včasih sam sebe izpodbuditi, navdušiti, kakor da bi hotel zavpiti, zakričati, da bi zaglušil vse nasprotnujoče glasove. In tako se je tudi dvigal. Nekateri prvotni kričeči in surovi ton je ublažil pozneje in ga še blaži do finejših nians. — Drugič je Tolstoj umetnik, človek čuvstev. Za vse, kar je spoznal za pravo, se poteguje s svojo dušo in ne samo z umom; in pri tem nahaja za svojo dobro stvar besede, ki morajo vleči ljudi za njegovo ekstazo. In v tem obstoji bistvo propovednika novega uka, poboljševalca ljudi, apostola. Schopenhauer je bil velik filozof, in vendar si je pridobil prav malo privrženec, ker ni bil človek čuvstva. V človeškem življenju so momenti, ko so potrebni paradoksi, najvišji glasovi, da probude duhove, usnule v udobni konvencionalnosti, da jih izpodbude za sveto delo. Strogi razsodek je tu brez moči: samo vroče čuvstvo more potegniti liki hudournik človeštvo za seboj. Tolstoj je propovednik in obenem prvi državljani države bodočnosti, tihe, fine kulture, očiščenega življenja. On je prvi fanatični vernik v templju neznanega Boga, kateremu se bližajo vsi, ki ga resno in pošteno iščejo.

Dostojevskij je rekel: »Puškin je umrl v polnem razvitku svojih sil in v grob je odnesel s seboj neko veliko tajnost. In brez njega ugibljemo mi sedaj to veliko tajnost . . .«

V čem obstoji ta velika tajnost Dostojevskega? Zdi se mi, da jo je razodel na drugem mestu. Tamkaj je napisal Dostojevskij naslednje besede:

»Jaz verujem, da bomo v prihodnjosti spoznali, to se pravi, ne mi, ampak prihodnji ruski ljudje bodo spoznali vsi do poslednjega, da se pravi biti pravi Rus: delovati na to, da se prinese že enkrat v evropske razpore mir, da se odkrije rešilna zvezda iz evropske bede v ruski duši, vsečloveški in vsedružeči, da se objamejo vanjo z bratsko ljubeznijo vsi naši bratje, in da se morebiti naposled izreče končna beseda velike, občne harmonije, končnega bratskega soglasja vseh plemen po Kristusovem nauku.«

Ako je to ona Puškinova tajnost, potem jo je Lev Nikolajevič razumel v vsej njeni globokosti . . .

(Konec prihodnjič.)



Tolstoj in njegov roman „Vstajenje“.

Spisal Ivan Prijatelj.

(Konec.)

II.



iso se še razbežali zvoki »Kreutzerjeve sonate«. Še polje razburkano morje človeške družbe, v katero je bil treščil Tolstoj svojo obtožnico kakor Polifem svojo skalo za bežečim Odisejem. Slavno občinstvo se je zgražalo nad brezobzirnostjo »Kreutzerjeve sonate«, in vendar jo še danes skoro desetkrat pridneje prebira nego »Vojno in mir« (prim. Oppenheimer: Was die Berliner Studenten lesen. Wage, III. 158.).

Toda tema, na katero je Tolstoj pisal svoje proketo delo, vprašanje, katero je razvil v njem, je tako važno, tako pereče in obupno, da si je zastrašeno občinstvo takorekoč želelo mirne, tolažljive besede iz ust jasnopoljanskega proroka. Izmučeno je bilo pod bičem in prosilo je balzama. Priznalo je, da je padlo, da tiči v blatu do grla.

In ob tej uri se je zgodilo, da se je prikazal sivi starec zopet na literarnem polju, prinašajoč vsem onim, ki so umeli njegovo »Kreutzerjevo sonato« in postali boljši. —

V »Vstajenju« ni niti sledu več po onem fanatičnem, strastnem propovedniku, ki je grmel o nečuvenih disonancah življenja »Kreutzerjevo sonato«. V »Vstajenju« vidimo mirnega umetnika, ki ve za najvišjo umetnost, modrega starca, ki je preveč izkusil, da bi ga moglo še kaj razburiti na svetu. Ali, kar nas tako vleče k njemu, ni ta izkušnost, to znanje sveta; ampak mi romamo k njemu, ker je ta starec tako dober. On ve za novo življenje. In zato spemo k njemu v dolgih, nepreglednih množicah.

Tolstoj razgrinja liste življenja: tu pokaže mene, tam tebe, drugje njega. Niso lepi ti listi, priznajva, bratec, le priznajva! A preko teh listov kaže Tolstoj vedno dalje, v bodočnost. In v tej daljavi odkriva vedno nove cilje, nove ideale, ustvarja novo religijo, nov svet in novo življenje.

Ko prečitaš Tolstega zadnji roman, čutiš bolj nego kdaj poprej, kar je čutil ruski kritik Rozanov, ko je rekel:

»Tolstoj je moder dedek, ki se greje pri peči in misli na vse stvari skupaj in na vsako stvar posebej. Celu, če ne piše, misli; on nas

vse vidi; hvala Bogu: on živi — in dela se z večjim veseljem in diha se lažje in solnce sije jasnejše . . .«

V »Vstajenju« se snidemo zopet z Nehljudovim. Sedaj je že dorasel mož, popolnoma vdan svetu in njegovim omamam. Samo kot nejasen, lep spomin hite na prvih straneh romana njegova mladostna leta mimo nas. Sedaj je vsakdanji gost v visokih aristokratskih hišah. Pri Korčaginovih tke ne več mlada koketna knežna Missi vedno gostejšo mrežo okrog njega. Zamotan je tudi v razmerje z neko omoženo žensko. On ne ljubi nobene, a potrebuje eno in drugo. — Nepričakovano in nenadoma mu vrže usoda pred noge njegovo lastno žrtev. Kot porotnik bi moral soditi protistutko Maslovo, katero dolže, da je zastrupila trgovca Smeljкова. Maslova je nedolžna, a radi nerodno stavljenih vprašanj in radi nepazljivosti Nehljudova jo obsodijo v Sibirijo. V Nehljudovu se je preteklost oživila. To je bila nekdanj njegova čista, lepa ljubezen, v dobi, polni solnca, je to bilo, v mladostni dobi. A vse ono neizmerno lepo je pozabil on, zapeljavši Katjušo. On je kriv njenega sedanjega sramotnega stanja. Strah popade Nehljudova.

Ali kmalu mu je jasno: tako ne gre dalje. Proč s tem nizkim življenjem, in naprej proti jasnejšim ciljem! Čudovito so popisani ti notranji boji Nehljudova!

Prične delati za Katjušo. On misli vedno, da ima pred seboj ono mladostno dobro Katjušo, a pred njim stoji samo pretkana in prekanjena počestna ženska ter ga prosi — denarja.

»To je mrtva ženska,« je izpreletelo glavo Nehljudovu. A čudno, to mu ni vzelo poguma.

In Nehljudov prične buditi to mrtvo žensko. »Toda prvo čustvo, ki ga vzbudi v njej, se dvigne zoper njega samega: »Ti se hočeš z menoj rešiti,« je nadaljevala, da bi čim hitreje povedala vse, kar je bilo oživelo v njeni duši. »V življenju si se z menoj posladkal in z menoj se hočeš rešiti tudi na onem svetu! Oduren si mi, ti in tvoji naočniki in vsa tolsta, ostudna larfa tvoja. Stran, stran!« je zakričala in energično skočila na noge.

Katjuša je bila že zdavnaj pozabila na nesrečo, ki jo ji je prizadel Nehljudov, in njene posledice. Hotela ni misliti na lepa mladostna leta, ker je zdaj živela čisto drugačno življenje. Bolelo bi jo bilo. Sedaj pa pride on, ki je kriv sedanjega njenega stanja, in jo hoče peljati nazaj v prejšnji lepi svet. Govoril ji je, da ji hoče pridobiti prostost. Svobodo ji hoče dati. Čemu ji bo? Dušo naj bi ji dal nazaj, ki ji jo je vzela!

Sedaj tudi Nehljudov spozna vso krutost svojega dejanja. To je prvi del »Vstajenja«.

V drugem delu vidimo Nehljudova na deželi med njegovimi kmeti. Mladostne socialno-reformatorske ideje so mu vstale zopet v glavi. Najrajši bi oddal vso svojo zemljo kmetom zastonj. Toda za pot v Sibirijo in hojo po ječah potrebuje denarja. — Z dežele se napoti Nehljudov v Peterburg. Zadeva Maslove ima priti pred drugo instanco na vrsto. Nehljudov hodi okrog svojih nekdanjih prijateljev in znancev, sedaj najvišjih uradnikov, iščoč protektorjev za Maslovo. Oster je bič, s katerim biča Tolstoj uradništvo. Zlasti trpka je obsodba visokega dostojanstvenika Toropova, pod katerim si nimamo misliti nikogar drugega nego predsednika sv. Sinode, Pobjedonosceva.

Kar je moral Nehljudov že prej pričakovati, se zgodi: Senat odobri prvo obsodbo.

Nehljudov se vrača v Moskvo, potem ko je vložil prošnjo do samega carja. Maslovi gre naznanit, da je vse upanje splavalo po vodi. Pripravljen je na odhod v Sibirijo. Prepričan je z Američanom Torom, da je sedaj »edino dostojno mesto za poštenega človeka v Rusiji — ječa.«

Čas odhoda v Sibirijo je med tem napočil. Julijska vročina brez vetra trepeče nad mestom. Soparica, prah . . . In ko zagrmé vrata trdnjave, ko se prikažejo spremljajoči vojaki, rumenkaste kučme na obrutih glavah, zveznji na plečih, ko se prično premikati težke okovane noge, ko se razlije in razsuje vsa ta množica pred nami, začutimo zopet, da imamo pred seboj onega, ki je razvijal cele armade, cele narode pred čitajočim občinstvom — pisatelja »Vojne in mira«.

Nehljudov se pelje za trumami po poti smrti. Vsak hip pogine kak arestant pod udarom solnčarice.

Tretji del opisuje potovanje izgnancev v Sibirijo. Nehljudov jih spremlja. V Permi izposluje Maslovi veliko olajšavo: premestitev k političnim hudodelnikom. Tem nesrečnikom, s katerimi prihaja poslej Nehljudov v dotiko, je posvečen zadnji del. Med njimi se izvrši tudi »vstajenje« Nehljudova in Katjuše.

Maslova odreče svojo roko Nehljudovu in se poroči s političnim kaznjencem Simsonom . . .

*

»Literaren dogodek« imenuje ruska kritika pojav »Vstajenja«. Dvignjenje naših ciljev bi ga imenoval jaz, korak k pravici duše, k naši »stari pravdi«.

Tolstoj pozna naše rane, nobena naših napak mu ni prikrita. A ta zavest nas navdaja s strahom. Ne tresemo se, da bi odkril svetu vso žlindro našega življenja, ampak bojimo se, da bi za nas ne koval iz nje pretesnih spon. On je fanatičen zdravnik, ki zapisuje za naše bolezni najgrenkejša zdravila. Kajti v teh boleznih je bil on sam interisiran.

Globokemu vtisku »Vstajenja« ne odoli nihče, ki je roman prečital. In samo s tega stališča je treba po mojem mnenju soditi leposlovne spise. »Vstajenju« se očita, da ni harmoničen, sorazmeren, veren produkt umetnosti, da ni knjiga umetniško razvrščenih slik, ampak katekizem tolstovskih nauk. Morebiti to očitanje ni povsem neutemeljeno. Morebiti prepreza celo sliko »Vstajenja«, če jo gledamo s čisto umetniškega stališča, preveč niti onega tolstovskega, vedno se ponavljajočega svarjenja. A zanimivo je to, da ni vzbudil Tolstoj s svojimi teoretičnimi spisi, v katerih je obseženo vse svarjenje »Vstajenja«, v veliko bolj znanstveni in filozofski formi, niti stotinko tega zanimanja, ki ga je dosegel z »Vstajenjem«. Torej mora biti v knjigi vendar ne malo umetnosti, ki je učinila, da čita roman izobrazeno občinstvo celega sveta.

Vrhutega pa moramo vedno vedeti, od kod prihaja »Vstajenje« in iz čigavih rok. »Vstajenje« je produkt ruske literature, ki je bila v svojih največjih zastopnikih utilitarna. Ruski pisatelji so vedno odgovarjali na to, kar so čitatelji vpraševali. Vsak je dal toliko odgovorov, kolikor jih je znal. In če ve Tolstoj več odgovorov, je to čisto naravno, saj je on presedel dalje nad življenja ugankami nego drugi. Drugič je »Vstajenje« spisal avtor knjižice »Kaj je umetnost«, kjer se direktno zahteva utilitarna umetnost.

Druga lastnost, ki jo je Tolstoj šele v »Vstajenju« razvil tako, kakor zahteva sam v knjigi »Kaj je umetnost«, je mirno, naravno tekoče dejanje. Tolstoj ne prepoveduje opisovati strastnih, pretresljivih dogodov iz življenja, on graja samo hlastanje po efektu. Spekuliranje na zanimanje imenuje on opisovanje nepričakovanih, izvanrednih scen. To je ena izmed štirih lastnosti ponarejene umetnosti. Pisatelj, ki ne zna navadnega življenja umetniško reproducirati na papirju, ki ne ume v vsakdanji dogodek dahnuti one zanimivosti, ki se imenuje umetnost, tak pisatelj popisuje potresajoče, lascivne in skrajno ganljive prizore. A on ni umetnik, ampak rokodelec. Ker takemu

popisovanju se priučiš, iz čisto navadnega predmeta pa more samo umetnik napraviti umotvor.

Ruski kritik Rozanov pravi, da je glavna napaka »Vstajenja«, da v njem nihče ne »vstane«. »Katjuša vedno nečesa pričakuje, ostaja skozi ves roman pasivna, privajeno pasivna, prirodno pasivna; prav tako pasiven je tudi Nehljudov«. Ves čas nekam stremita, čisto pasivno, dokler se naposled ne popravitita; in samo popravitita se, a ne »vstane«ta. Rozanov pravi, da je čakal vstajenja do zadnjega poglavja, pa ga ni pričakal. On si misli pod vstajenjem neko duševno eksplozijo: »psihika vstajenja zahteva vedno neko ekstazo v zmislu ne navadno visokega in od subjekta samega pogosto ne pričakovanega podviga duha, ki osvetli vse prejšnje življenje in izbriše preteklost.«

Tudi drugi svoji zahtevi je ostal Tolstoj zvest: jasnosti. Tolstemu je jasnost isto, kar lepota oblike, ker vse lepo v literaturi, pravi on, je jasno. Roman njegov je kakor gozdič vitkih, visokih smrek, skozi katerega se smeje tam za robom nebo. In če je Bje-linskij rekel, da je Puškinova poezija zemlja, prepojena z nebom, velja to tembolj o Tolstem: skozi njegovo zemljo je gledalo v resnici nebo. Med junaki in osebami Tolstega — med živim drevjem, ki je krepko vzkliło iz njegove zemlje, ti je prijetno; najkрасnejše slike so razgrnjene pred teboj, slike prirode, a da se ne opiješ, ne omamiš ob njih, hodi v njih ozadju vedno senca mislitelja; a ta senca te ne nadleguje, ker je senca tvojega prijatelja Tolstega, obsevana od zgoraj, od nebeškega solnca. Skozi celi roman čutiš to nebeško solnce, celo v najtemnejšem gozdnem zasenčju, v mračnih, grešnih tokavah človeškega življenja' išče Tolstoj Boga . . . In Gospod da sijati na pravične in krivične . . .

Tolstega slog ni umerjen, prirejen in pretehtan slog. A tega pri njem niti ne zapaziš. Tolstoj ti je dal toliko važnejših vprašanj reševati — on vedno navaja čitatelja k mišljenju — da niti ne utegneš opazovati, kako pravzaprav govori tvoj avtor. Zdi se ti, da bi se pregrešil zoper njega, če bi mislil na tako malenkostne stvari v hipu, ko veliki mojster razvija pred teboj arsenal svetovnih vprašanj. — Zdi se mi, da se baš v tem najbolj čuti tajna, nevidna vez, ki veže pisatelja in čitatelja. Ako je pisatelj visel nad svojim spisom, vlivajoč vso energijo svojega umetniškega čuvstvovanja v umetno formo, ni tudi čitatelj v stanu obrniti oči od forme. Človeku se zdi, kakor da bi ona pri delu uporabljena sila pisateljevega duha klicala čitatelju: Poglej mene, jaz sem ljubica umetnikova! ali: Poglej mene, jaz sem njegovo skrbno negovano dete! Človek čita romane, pri katerih se

do poslednje strani ne more ločiti od forme ter se prepustiti dejanju. — Tolstoj, veliki apostol, vzgojevalec narodov in sociolog dalekosežnih ciljev, ni »jezični« umetnik, on ni »pozêr«, kakor nazivlje Brandes d' Annunzia. On je prevzet od stvari, ki jo pripoveduje, on vlije vso svojo dušo v dejanje, in zato tudi čitatelj že na drugi strani romana pozabi na formo. Tolstoj bi mogel pripisati na koncu svojega romana besede, s katerimi je poslal Multatuli, veliki zagovornik Javancev proti holandskemu nasilju, svojo knjigo »Maks Havelaar« v dežel: »Poreče se morebiti, knjiga je slabo pisana, slog je pomanjkljiv. A glavna stvar je: z Javancem se neusmiljeno ravna!«

Pravijo, da je vtisk »Vstajenja« mračen, da je »Vstajenje« težka knjiga, ki se ti uleže na dušo kakor masivno zidovje sibirskih ječ, »mrtvih domov«. Name ni vplivalo »Vstajenje« prav nič težeče in moreče. Mene je dvignilo, zato ker je dvignilo naše cilje. Iz konfesionalnih, političnih in nacionalnih mej nas dviga v kraje človeštva, ki ne poznajo mej. Tu ne vladajo ti uradniki, ampak genij človeštva. In ta je razlit v vsakomer. Gola, odkrita človeškost vlada tu, ki ne potrebuje nikakega niveliranja. Naslovi in kaste so padli tu s človeštva liki maske, pod katerimi smo igrali bridke komedije. Tu je doma »večno človeško«, in to je tako jasno in umljivo!



Spominu drja. Janka Pajka.

K obletnici njegove smrti.

Spisal Milan Pajk.



edmega novembra mine leto, kar je zatisnil oči slovenski pisatelj, ki si je s svojim delovanjem na slovstvenem polju priboril častno mesto v domači literaturi. Povabilu uredništva sem se rad odzval, da načrtam cenjenim čitateljem »Ljubljanskega Zvona« nekoliko podatkov o svojem očetu.¹⁾ Kdor bode prebiral te vrstice, najde v njih dosti zanimivih črtic iz naše politične in literarne zgodovine jedva pretekle dobe; obenem pa bode spoštoval in cenil moža, ki je navzlic tolikim težkočam neustrašeno deloval in se boril za svoje ideale. —

¹⁾ Obsežen životopis izide v letošnjem »Zborniku Slovenske Matice«.